

ВЕРХОВНОГО Вісник Суду України

Матеріали VIII позачергового з'їзду
суддів України

У Раді суддів України

Судові рішення у цивільних,
адміністративних, господарських
та кримінальних справах

Кримінально-правова характеристика
самовільного зайняття земельної
ділянки та самовільного будівництва

2007

№ 12(88)

Офіційне науково-практичне видання

ШАНОВНІ СУДДІ ТА ПРАЦІВНИКІ СУДІВ!

Вітаю Вас із професійним святом — Днем працівників суду.

Минулі 15 років стали своєрідною епохою становлення судової системи України в умовах розвитку держави і суспільства.

Нам є чим пишатися, є над чим працювати. Проте вже сьогодні не можна не визнати очевидного — прагнення судів на високому професійному рівні виконувати поставлені перед ними Конституцією та законами України завдання щодо захисту прав та свобод людини і громадянина.

Соціальне призначення суду вимагає від суддів і працівників судів особливого сумління, принциповості, чесності, вірності закону, активної життєвої позиції. Стабільність та процвітання будь-якої країни безпосередньо залежить від юридичної зваженості рішень судів, які часто вирішують долю не тільки однієї людини, але й усього суспільства.

Впевнений, що завдяки Вашому високому професіоналізму, розуму та порядності ми пройдемо важкий і відповідальний шлях реформування та досягнемо спільної мети — підвищення ефективності судового захисту, зміцнення довіри до судової влади.

Тож нехай праця суддів та працівників судів буде в ім'я торжества Законності, Правди, Справедливості.

Бажаю Вам нових успіхів у роботі, твердості й віри, невичерпної енергії, справжньої товариської підтримки, творчої наснаги та міцного здоров'я. Хай мир, добро та благополуччя завжди будуть у Ваших родинах.

З повагою

**Голова
Верховного Суду України
В. Онопенко**

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної колегії —
П.П. Пилипчук

Редакційна колегія:

В.П. Барбара, В.В. Городовенко (к.ю.н.),
О.Ф. Волков, Н.О. Киреева (к.ю.н.), Л.М. Ко-
заченко, Н.С. Кузнецова (д.ю.н.), В.П. Ла-
кизюк, Ф.М. Марчук, М.І. Мельник (д.ю.н.),
С.М. Міщенко, В.П. Потапенко, З.В. Ро-
мовська (д.ю.н.), І.Л. Самсін, Ю.Л. Сенін,
А.О. Селіванов (д.ю.н.), В.В. Сердюк (к.ю.н.),
О.О. Терлецький, М.І. Хавронюк (к.ю.н.),
В.І. Шакун (д.ю.н.), М.Є. Шумило (д.ю.н.),
А.Г. Ярема (заступник голови редколегії)

Редакція не завжди поділяє думку
авторів статей. За точність наведених
у статтях даних, посилань на
нормативні акти й інші джерела
відповідають автори

Передрук опублікованих
у журналі матеріалів здійснюється
за письмовим дозволом голови
редакційної колегії з обов'язковим
посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий
номер журналу ще до виходу його у світ
подається на web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

© Верховний Суд України,
1996—2007

2 Матеріали VIII позачергового з'їзду
суддів України (другої частини)
*Documents of the VIII-th Extraordinary Congress
of Judges of Ukraine (Part 2)*

19 У Раді суддів України
At the Judicial Council of Ukraine

21 Судова практика
Judicial Practice

21 Рішення у цивільних справах
Decisions in civil cases

23 Рішення в адміністративних справах
Decisions in administrative cases

26 Рішення у господарських справах
Decisions in commercial cases

27 Рішення у кримінальних справах
Decisions in criminal cases

29 На допомогу судді
Providing Advice to Judge

29 Дудоров О.В., Мельник М.І. Кримінально-правова
характеристика самовільного зайняття земельної
ділянки та самовільного будівництва
Dudorov O.V., Melnyk M.I. Criminal-legal specification
of the unauthorized occupancy of the land plot and self-willed
construction works

37 Точка зору
Opinion

37 Кузнецов В.В. Сучасні фактори нормотворення у сфері
кримінального права
Kuznetsov V.V. Present-day factors of the rulemaking
in the sphere of criminal law

41 Нариси з історії держави і права
Essays in the history of state and law

41 Бережний С.Д. Основні риси судової системи на
Поділлі в XVI — першій половині XIX ст.
Berezhnyi S.D. Main traits of judicial system in Podillya
in the 16th — the first half of the 19th centuries

46 Систематичний покажчик матеріалів, опублікованих
у «Віснику Верховного Суду України» у 2007 р.
Systematic Index of Materials, published
in the *Visnyk of the Supreme Court of Ukraine* in 2007

Міжнародні зв'язки
International Co-operation

Адреса редакції:
01024 Київ 24,
вул. П.Орлика, 4^а,
кімн. 231, 516.

Телефони:
голова редакційної колегії
(044) 253-3502,
відповідальний секретар
(044) 253-1683,
редактори
(044) 253-7081, 253-1683,
група технічного
забезпечення
(044) 253-0687.

E-mail:
editor@scourt.gov.ua

Редактори
А.В. Гончарук,
П.О. Мусієнко,
К.С. Мусієнко,
Р.В. Парубець,
Н.М. Федоровська

Комп'ютерний набір
І.П. Рябенко

Верстка
С.І. Самковій,
В.М. Горобченка

Фото
В.С. Негребецького,
П.О. Мусієнко

Оформлення
обкладинки
В.С. Жиборовського

Переклад
англійською
О.В. Гунько

Видавець:
ТОВ «Видавництво
«Істина»
04136 Київ 136,
вул. Маршала Гречка, 13.
Телефони:
(044) 434-8406, 449-9455.
E-mail:
istina_bk@ukr.net,
istina_book@rambler.ru

Віддруковано:
ТОВ «Друкарня «Літера»
03038 Київ 38,
вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс):
(044) 502-6808.

Підписано до друку 21.12.2007.
Формат 60×90/8.
Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62.
Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 02031і.
Наклад 5470 прим.
Ціна договірна.

Судді мають свою професійну позицію і здатні її захистити

7 грудня цього року у приміщенні «Українського дому» в м. Києві відбулася друга частина VIII позачергового з'їзду суддів України

Більш як триста делегатів, обраних на конференціях суддів загальних, господарських, адміністративних і військових судів, а також на зборах суддів Верховного Суду України та Конституційного Суду України, продовжили свою роботу, розпочату у день відкриття суддівського форуму 26 червня.

Нагадаємо, що вдатися до такого надзвичайного заходу, як позачерговий форум суддів України, суддівський корпус спонукали розпочати тоді в Україні процеси, які супроводжувалися системним і відвертим втручанням у здійснення правосуддя, цинічним тиском на суддів, спробами свідомого та цілеспрямованого руйнування судової системи, політизації судів, намаганням перетворити суд із органу правосуддя на орган виконання політичних, корпоративних та особистих замовлень. У своїй доповіді під час першої частини з'їзду голова Ради суддів України Петро Филипчук наголосив, що політична криза і правовий нігілізм загострили проблеми в правосудді, призвели до спроб політиків втручатися у здійснення правосуддя, використовувати суддів і суди у своїх політичних і бізнесових цілях. Він навів низку конкретних прикладів втручання у діяльність судової влади з боку глави держави, урядовців, парламентаріїв, а також нагадав,

що попередні спроби суддівського корпусу країни вилікувати цю хворобу відчутних результатів не дали.

Про безпрецедентний і відвертий тиск на суди заявив тоді і делегат з'їзду Голова Верховного Суду Василь Онопенко. Він сказав про намагання провести цілеспрямований, з чітко спланованою координацією дій щодо дискредитації суддів розвал судової влади і що до таких спроб вдаються як окремі посадові особи, так і деякі органи державної влади. На підтвердження цього нагадав, що замість допомоги у подоланні хронічного недофінансування судової системи, зменшення неймовірного навантаження на суддів, оновлення застарілих процесуальних норм тощо тільки з осені 2006 р. до парламенту було внесено більше десяти законопроектів з приводу того, хто призначатиме суддів на адміністративні посади і звільнятиме з них, а власне кажучи, хто матиме важелі влади над суддями та судами.

Як наслідок, за підсумками розгляду першого питання порядку денного делегати позачергового суддівського форуму тоді схвалили надзвичайно актуальне рішення «Про стан виконання в державі Конституції та законів України щодо забезпечення самостійності судів та незалежності суддів», яким не лише передбачили заходи для подолання будь-яких проявів втручання у діяльність судів і суддів, а й підтвердили позицію Ради суддів України, викладену в її зверненні до глави держави та парламенту від 9 лютого 2007 р. щодо неприпустимості прийняття законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» (реєстраційний № 2834). Виходили з того, що він побудований на концептуально хибних засадах визначення судоустрою, містить неконституційні та юридично необґрунтовані пропозиції, а реалізація його положень призведе до руйнування єдиної судової системи, ускладнить здійснення правосуддя і його доступність. Іншим схваленим документом з'їзд визнав таким, що базується на положеннях

Конституції і законів України, рішення Ради суддів від 31 травня цього року № 50 «Щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції та звільнення з цих посад». Раді суддів України було доручено продовжувати призначати суддів на посади голів, заступників голів судів загальної юрисдикції та звільняти з цих посад в установленому нею порядку до належного врегулювання цього питання законом України відповідно до Конституції. Окрім того, на червневому засіданні делегати схвалили низку інших важливих документів.

Попрацювавши на першій частині форуму над усуненням зовнішніх чинників дестабілізації судової влади, ініціатори скликання позачергового суддівського з'їзду на другому його етапі запропонували проаналізувати власні внутрішні резерви. Тому в «Українському домі» делегати заслухали доповідь Голови Верховного Суду України **Василя Онопенка** про стан правосуддя в Україні. Керівник найвищої судової інстанції в системі судів загальної юрисдикції зосередився на відвертому і принциповому аналізі внутрішніх резервів судової влади у поліпшенні здійснення правосуддя. Назвавши першопричини негараздів у суддівській системі та проілюструвавши їх конкретними прикладами з діяльності судів різних рівнів, він закликав колег-суддів «радикальні зміни почати із себе, із суду, в якому працюєш», бо це «конструктивний спосіб підвищити рівень довіри людини до суду і його авторитет у суспільстві». «Судова влада готова до необхідних змін. Підтвердження — ті реальні кроки, які робить Верховний Суд, Рада суддів України, інші суб'єкти судової влади заради наведення порядку в судовій системі, і ті законодавчі ініціативи, які генерує судова спільнота», — запевнив делегатів Василь Онопенко (текст його доповіді пропонуємо вашій увазі на наступних шпальтах нашого часопису).

Як відомо, під час першої частини з'їзду чимало уваги було приділено проблемі здійснення судово-правової реформи, внаслідок чого делегати зійшлися на думці, що, по-перше, не можна сліпо копіювати її з чужих зразків, а по-друге, недоцільно проводити цю реформу в умовах політичної нестабільності в країні. Системний вихід із ситуації, в якій опинилося українське правосуддя, делегати з'їзду вбачають у проведенні саме виваженої, з урахуванням думки суддівського корпусу, судово-правової реформи. І хоча, як було нині сказано, протягом останніх п'яти місяців відбулася низка подій, які зняли гостроту цього питання, однак тема залишається актуальною, тому під час другої частини суддівського форуму делегати заслухали доповідь голови Ради суддів України **Петра Пилипчука** саме «Про концептуальні заходи подальшого здійснення судової реформи в Україні» (текст доповіді вміщено у цьому числі «Вісника»).

Торкаючись місця і ролі у реформуванні судово-правової системи, скажімо, Вищої ради юстиції (ВРЮ), Петро Пилипчук заявив, «що деякі політики і члени ВРЮ намагаються зберегти існуючий порядок створення ВРЮ шляхом дискредитації у ЗМІ всього суддівського корпусу». Голова Ради суддів нагадав, що без участі ВРЮ не був призначений жодний суддя, а тепер від його представників звучить заява про нечесність цих

самих суддів. Його висновок однозначний: ВРЮ не справляється зі своїми обов'язками в цій сфері.

У свою чергу Голова Верховного Суду Василь Онопенко прогнозує, що найближчим часом Президент України внесе до Верховної Ради законопроект щодо ВРЮ і що цей орган врешті-решт запрацює на правовій основі. На думку голови Ради суддів України, висловлену на з'їзді, ВРЮ (а це орган, який приймає рішення про призначення судді на посаду та про його подальшу кар'єру) повинна мати у своєму складі не менше половини суддів.

Нагадаємо, що, демонструючи власний принциповий підхід до кадрового складу ВРЮ, з'їзд на червневому засіданні звільнив із посади за порушення присяги члена ВРЮ В. Палій, делеговану свого часу до ВРЮ саме з'їздом суддів. Під час нинішнього засідання делегати суддівського форуму повернулися до цієї теми й окремо розглянули питання про вибори свого нового посланця до ВРЮ. Новим її членом від суддівського корпусу довірили бути Олександрові Волкову — судді Верховного Суду України.

Учасники другої частини з'їзду продовжили розпочату розмову і про стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції (доповідав Голова Державної судової адміністрації України (ДСА) **Іван Балаклицький**). З тим, щоб унеможливити або звести до мінімуму хронічне недофінансування судової системи, неприховане бажання представників інших державних органів забезпечувати цей процес у «ручному режимі» (хочу — виділю кошти, хочу — ні), що також є одним із способів тиску на суд.

Доповідаючи це питання порядку денного, Голова ДСА загальною підтвердив сумний факт: з державного бюджету виділено лише близько 50 % коштів, необхідних для нормального функціонування судової влади. У структурі нинішнього її фінансування 84,6 % складають соціальні виплати, 15 % — видатки на утримання і розвиток судової системи, з яких тільки 8 % залишається для безпосереднього здійснення судочинства.

Президент Всеукраїнської незалежної суддівської асоціації, суддя Конституційного Суду України у відставці **Микола Савенко** висловився з трибуни з'їзду ще категоричніше: недофінансування судової влади прямо впливає на незалежність суддів. Неприпустимим він назвав отримання спонсорської допомоги судами. На його переконання, під час формування бюджету фінансування судової влади має бути першочерговим і стовідсотковим.

Непрозорою і суб'єктивною процедуру добору і призначення на посаду судді назвав голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України **Ігор Самсін**. Він вніс пропозицію запровадити посаду судді-інспектора, на яку президія обласного чи окружного суду або Верховного Суду України призначала б досвідченого суддю. Це допоможе уникнути ситуації, коли один і той самий орган розслідує факт порушення і приймає рішення про дисциплінарну відповідальність судді. Пропозиції щодо вдосконалення системи добору і підготовки кадрів на посаду судді вніс і голова Донецького апеляційного господарського суду **Віктор Татьков**. Серед них, зокрема, збільшення вікового цензу кандидата на посаду судді до 35 років, а стажу роботи за фахом — до 5 років. Також, на його думку, слід запровадити стажування та психологічне тестування майбутнього судді.

Власні оцінки кризових явищ у судовій системі висловили з трибуни з'їзду **Олександр Пасенюк** — голова Вищого адміністративного суду України і **Сергій Демченко** — голова Вищого господарського суду України. На думку першого, «судова влада — найбільш здорова в державі, тому говорити про кризу судової системи — це мазохізм». Другий, заклавши рішуче боротися з незаконними рішеннями у справах про порушення норм митного законодавства, про контрабанду, з рейдерством, пропонує оцінювати це як окремі кризові явища, а не як руйнацію судової системи загалом.

Низку ділових пропозицій на розгляд з'їзду внесли також голови апеляційних судів — Одеської області **Анатолій Луняченко** і Харківської області **Михайло Бородин**. Зокрема, про потребу виключити з компетенції судів вищої інстанції можливість повернення справи на повторний розгляд після скасування рішення суду нижчої інстанції.

Наголошуючи, що рішення першої частини VIII позачергового з'їзду суддів України були підтримані суддями, делегати у своїх виступах називали правильним і принциповим рішенням Ради суддів України про призначення на адміністративні посади у судах, своєчасною — підготовку Постанови Пленуму Верховного Суду України про відмежування адміністративної

юрисдикції від господарської та цивільної. Також учасники форуму підтримали позицію, що ДСА має бути органом судової, а не виконавчої влади.

За наслідками роботи делегати схвалили низку рішень з'їзду — «Про стан правосуддя в Україні», «Про стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції», «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні». З приводу концептуальних засад судової реформи було прийнято окреме звернення. (Офіційні тексти цих рішень також пропонуємо вашій увазі у цьому самому числі «Вісника».)

Своєчасність проведення з'їзду, важливість та актуальність обговорюваних на ньому питань, гострота дискусій, відкритість для суспільства визначили роль і місце цього дуже важливого заходу в житті країни. За словами Голови Верховного Суду України Василя Онопенка, VIII позачерговий з'їзд суддів України став історичним, бо у непростій, напруженій суспільно-політичній атмосфері він виконав надзвичайно важливі завдання: запобіг ручному керуванню судами, руйнуванню судової системи, захистив незалежність судової влади і суддів. З'їзд продемонстрував єдність суддівського корпусу, здатність самостійно та ефективно вирішувати проблеми його самоорганізації. Василь Онопенко подякував делегатам, а в їх особі й усім суддям України за нелегку працю, привітав з наступаючим професійним святом — Днем працівників суду.

«Суддівський форум дав відчуття суспільству, що судді мають свою професійну позицію, здатні її захистити, а значить, зможуть захистити і права громадян», — наголосив, закриваючи VIII позачерговий з'їзд суддів України, голова Ради суддів України Петро Пилипчук.

7 грудня VIII позачерговий з'їзд суддів України, який відкрився 26 червня 2007 р., завершив свою роботу.

Про стан правосуддя в Україні

Доповідь Голови Верховного Суду України В.В. Онопенка під час другої частини VIII позачергового з'їзду суддів України 7 грудня 2007 р.

Шановні делегати з'їзду, колеги!

Користуючись цією високою трибуною і найповажнішим представництвом, хочу запропонувати вам обговорити стан здійснення правосуддя в Україні.

На першому етапі роботи нашого з'їзду ми зосередили свою увагу на найактуальніших тоді проблемах функціонування судової влади, які, власне, й зумовили проведення позачергового з'їзду суддів.

Тоді потрібно було невідкладно захищати судову владу від цілеспрямованої руйнації, від безпрецедентного протиправного втручання в діяльність судів. Сьогодні є необхідність оцінити нинішній стан здійснення правосуддя та обговорити перспективи розвитку вітчизняної судової системи.

Процес утвердження компетентного, незалежного й безстороннього суду як гаранта прав і свобод людини та громадянина є надзвичайно складним. Часто проблеми, які виникають у сфері правосуддя, помилково вбачають виключно у діяльності судів. Разом з тим вони значною мірою зумовлені зовнішніми факторами, які знаходяться поза межами компетенції судової влади. Але особу, яка звертається до суду, не цікавлять причини виникнення проблем — будь-які негаразди при розгляді її справи вона пов'язує із судом.

Розв'язання існуючих у сфері правосуддя проблем потребує спільних зусиль різних владних суб'єктів, життя системних правових, організаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших заходів.

Судова влада готова до необхідних змін. Підтвердження — ті реальні кроки, які робить Верховний Суд, Рада суддів України, інші суб'єкти судової влади заради наведення порядку в судовій системі, і ті законодавчі ініціативи, які генерує судова спільнота.

Дехто почав нас звинувачувати у прагненні узурпувати судову владу, у вибудовуванні управлінської вертикалі. Але мотивація таких інсинуацій зрозуміла: ті, хто тривалий час намагався підімати судову владу під себе, зробити її своїм надприбутковим бізнесом, хто запровадив і культивував системне рейдерство, боїться внаслідок позитивних змін у сфері правосуддя втратити можливість експлуатувати суд у своїх приватних чи корпоративних інтересах. Саме від цих осіб слід очікувати продовження боротьби за приборкання судової влади, яка виразно спостерігалася весною — літом цього року в період, що передував достроковим парламентським виборам.

На моє переконання, у суспільстві склалася неадекватна оцінка діяльності судів і стану здійснення правосуддя. Той рівень довіри громадян до суду, який засвідчують соціологічні дослідження, зумовлений не тільки існуючими вадами правосуддя, але й:

- непоінформованістю суспільства про справжній стан речей у сфері правосуддя та його проблеми;
- цілеспрямованою дискредитацією судової влади, у тому числі огульними безвідповідальними звинуваченнями суддів у корумпованості та безпідставними твердженнями про відсутність в Україні правосуддя як такого.

Насправді стан правосуддя і ставлення людей до суду характеризуються дещо інакше.

По-перше, тенденцією до постійного збільшення кількості звернень громадян до суду. Це є свідченням утвердження у суспільстві думки про те, що суд — це найефективніший спосіб захисту Права.

По-друге, незначною питомою вагою оскаржуваних рішень судів (у середньому 5—8 %). При цьому лише невеликий відсоток судових рішень під час перегляду їх у вищих інстанціях (я на цьому зупинюся далі) скасовується, тобто визнається таким, що суперечить закону.

По-третє, відповідні статистичні дані свідчать про те, що попри значне навантаження та складні умови, в яких працюють судді, вони забезпечує якісний розгляд переважної більшості справ у розумні строки — практично усі показники оперативності та якості розгляду справ у 2006 та 2007 роках поліпшились.

Цих результатів було досягнуто завдяки сумлінній праці абсолютної більшості суддів, ужитим заходам щодо систематичного вивчення стану організації роботи місцевих судів апеляційними судами та Верховним Судом України з наданням суддям методичної допомоги, притягненням недобросовісних суддів до відповідальності.

Надходження на розгляд судів великої кількості справ призвело до значного зростання навантаження на суддів. Кількість справ і матеріалів, які щомісяця надходять на розгляд до одного судді місцевого загального суду, у I півріччі цього року становила 155. У багатьох місцевих судах цей показник взагалі вражаючий. Так, у Хмельницькому міськрайонному суді Хмельницької області на кожного суддю припадає 312, у Сихівському районному суді м. Львова — 319, а у Біляївському районному суді Одеської області — аж 390 справ. Таке навантаження дуже часто стає причиною судових помилок, поверхневого, неуважного розгляду справ.

При цьому яскраво прослідковується тенденція: чим менше навантаження на суди, тим кращі показники не лише оперативності, а й якості розгляду справ.

Упродовж останнього року ми активно працюємо над тим, щоб зняти із судів непомірний тягар. Лише зміна підвідомчості розгляду адміністративних справ про порушення правил дорожнього руху зменшить навантаження на суди приблизно на 50 %.

Верховним Судом напрацьовано низку інших законодавчих пропозицій щодо спрощення судового процесу, вдосконалення апеляційного та касаційного оскарження, що також дозволить вивільнити робочий час судді для більш якісного розгляду справ. Зокрема, очевидним є те, що далеко не кожна судова справа повинна ставати предметом апеляційного чи касаційного розгляду.

Завдяки вжитим судами заходам, у тому числі й кадрово-організаційного характеру, нам вдалося істотно поліпшити оперативність розгляду судами справ. Незважаючи на збільшення кількості розглянутих справ, питома вага справ, призначених та розглянутих судами понад встановлені процесуальні строки, постійно зменшується.

Що дуже важливо — помітною є тенденція до зменшення кількості нерозглянутих судами кримінальних справ, у яких підсудні трималися під вартою (на 11 %).

Зверніть увагу: взагалі не порушувалися строки призначення кримінальних справ до розгляду судами Чернівецької області. Найнижча питома вага кримінальних справ, призначених з порушенням процесуальних строків (від 0,1 до 0,5 %), у судах Полтавської, Волинської та Чернігівської областей. Водночас найбільше погіршилася оперативність призначення справ до розгляду в судах Львівської, Житомирської та Луганської областей.

Що стосується цивільних справ, то найчастіше порушували процесуальні строки розгляду справ місцеві суди міст Севастополя та Києва, Автономної Республіки Крим.

До чого я, власне, веду?

Передусім, до того, що незважаючи на помітні позитивні зрушення, тяганина при розгляді справ залишається серйозною проблемою у здійсненні правосуддя.

Значною мірою вона зумовлена чинниками, які незалежать від суду. Передусім, з недосконалістю законодавчого регулювання процедури судового розгляду справ. Очевидною є потреба запровадження спрощеного порядку проведення судових процедур, зокрема щодо спорів із безспірним правом, пов'язаних з позовами на невеликі суми, розширення категорій справ наказного провадження. За чинним ЦПК попереднє судове засідання, яке є обов'язковим для всіх цивільних справ, здійснюється з додержанням загальних правил їх судового розгляду. Це зумовлює певне дублювання процедур судового процесу, що, крім іншого, може призводити до затягування розгляду справи. Судочинство слід спростити, зробити його гнучким та оперативним.

Негативно впливає на оперативність правосуддя неявка в судове засідання учасників процесу, у тому числі прокурорів, захисників та представників особи. Вважаю неправильним, що забезпечення явки до суду потерпілих і свідків у кримінальних справах покладено лише на

суди. Багато справ відкладається через неявку в судові засідання адвокатів. Верховний Суд неодноразово з цього приводу звертався до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, проте належних заходів до цього часу не вжито.

Ще одним чинником такого впливу є нездійснення конвойною службою органів внутрішніх справ доставки у судове засідання підсудних, які трималися під вартою. Протягом I півріччя поточного року у 5 тис. випадків було зірвано судовий розгляд кримінальних справ про тяжкі та особливо тяжкі злочини через нездійснення доставки заарештованих підсудних.

Крім того, на оперативність правосуддя впливає відсутність необхідної кількості залів судових засідань, невиконання відповідними органами досудового слідства судових доручень, низька якість досудового слідства.

Таким чином, проблема тяганини під час розгляду справ яскраво засвідчує той факт, що дуже багато складових якісного та оперативного правосуддя знаходяться за межами повноважень судів. Хоча у результаті все фокусується саме на суді, адже людей не цікавить, хто і що має зробити — їм важливо одне: оперативний і справедливий розгляд справи.

Важливим засобом забезпечення своєчасного розгляду судових справ є використання судом наданих йому правових засобів впливу за невиконання процесуальних обов'язків чи зловживання процесуальними правами. Однак останнім часом суди чомусь почали лояльніше ставитись до тих, хто спричиняє тяганину. Так, у I півріччі 2007 р. за неявку в судове засідання судами накладено штрафів наполовину менше, ніж за відповідний період минулого року. Кількість справ, у яких суди відреагували на факти зриву судових засідань постановленням окремих ухвал, зменшилася на 7 %. За фактами порушення законності при провадженні дізнання та досудового слідства суди постановили 1,2 тис. окремих ухвал, що на 10 % менше, ніж у I півріччі 2006 р. Так, суди Львівської області повернули на додаткове розслідування 187 справ, а постановили лише 28 окремих ухвал, суди Луганської області — відповідно 206 справ та 89 окремих ухвал; судами м. Києва повернено 214 справ та постановлено всього 25 окремих ухвал.

Слід зауважити, що останнім часом збільшилася кількість нарікань суддів, голів судів на діяльність органів Державної судової адміністрації України (ДСА) щодо організаційного, матеріально-технічного забезпечення судів. У роботі деяких територіальних органів ДСА судді вбачають більше турботи про себе, ніж про суди.

ДСА слід провести серйозний аналіз усіх проблем щодо забезпечення діяльності судів і передбачити вжиття дієвих заходів для їх розв'язання. Не варто забувати про законодавче призначення ДСА в системі організації правосуддя.

Принагідно хочу зазначити, що у нас склалася конструктивна співпраця з Кабінетом Міністрів, який у багатьох випадках з розумінням ставився до пропозицій Верховного Суду, ДСА щодо поліпшення фінансування су-

дочинства. Хоча загалом проблема фінансування на здійснення правосуддя є надзвичайно болючою для судової влади — не профінансованим наполовину залишаються навіть процесуальні потреби судів. Без кардинального її розв'язання суди повноцінно функціонувати не можуть.

Водночас забезпечення оперативності здійснення правосуддя є великою внутрішньою проблемою судів. Це проблеми ставлення судді до виконання своїх обов'язків та організаційного керівництва судами.

Зверніть увагу, що за однакового законодавчого регулювання, за однакового матеріального забезпечення результати роботи судів різних областей, оперативності та якості розгляду ними справ істотно різняться.

Я вже не кажу про кричущі випадки зловживання правом судити. Скажіть, будь ласка, чи були об'єктивні причини у судді, який відкладає розгляд справи 57 разів через неявку в судові засідання відповідача (йдеться про цивільну справу за позовом до підприємства «Прогрес» про стягнення шкоди, яка розглядалася Черняхівським судом Житомирської області)?

Як пояснити позицію судді Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області щодо розгляду справи про обвинувачення П. та інших осіб за ст. 81 Кримінального кодексу? 26 грудня 2000 р. цей суддя виносить постанову про оголошення П. у розшук. Протягом 2001—2005 років він направляв нагадування у районний відділ міліції. Це при тому, що цим судом під головуванням цього самого судді ще у серпні 2001 р. П. в іншій справі засуджений до 6-ти років позбавлення волі.

Шановні колеги!

Ми маємо визнати, що багато причин негараздів у сфері правосуддя криється у нас самих — у несумлінному виконанні обов'язків судді та голови суду, у зловживанні ними своїм статусом, у непринциповій позиції стосовно суддів, які порушують закон.

Однією з найактуальніших проблем судочинства на даному етапі є забезпечення розподілу справ між суддями. Її важливість зумовлена наявністю в зазначеному процесі суб'єктивного фактора і застосування так званого «ручного варіанта» розподілу, розподілу за принципом «зональності» чи «кураторства» навіть тоді, коли законом визначено порядок розподілу справ, зокрема цивільних. Такий підхід забезпечує потрапляння справи до «потрібного» судді.

Що казати про серйозні судові справи, якщо навіть справи про адміністративні правопорушення внаслідок суб'єктивних підходів до розподілу зосереджуються у певного судді. Так, деякі голови судів вважають своїм виключним правом розгляд справ про керування транспортним засобом особою у стані сп'яніння, за яке передбачено стягнення у виді позбавлення права керування транспортним засобом. Скажімо, попередній голова Печерського суду столиці розглядав переважно більшість (понад 70 %) справ цієї категорії.

Необхідно запровадити у судах розподіл справ між суддями на випадковій основі, в порядку черговості без будь-якого втручання голів суду чи їх заступників.

З початку 2008 р. автоматизована система розподілу справ між суддями у порядку черговості має запрацювати у Верховному Суді. При цьому система буде враховувати кількість наявних справ у судді, їх складність (за критерієм кількості томів, для кримінальних справ — за кількістю підсудних тощо), перебування судді у відпустці, відрядженні чи на лікарняному. Зрозуміло, що нюанси виникатимуть, але принцип об'єктивності у цьому механізмі має бути забезпечений.

Шановні колеги!

Як відомо, стан правосуддя визначається таким показником, як кількість і питома вага скасованих та змінених судових рішень. Скасування чи зміна судового рішення формально-юридично означає його незаконність або необґрунтованість.

Які тут тенденції? Питома вага скасованих та змінених судових рішень є порівняно невеликою. Скажімо, якщо говорити про кримінальні справи, то у I півріччі цього року в апеляційному порядку було скасовано або змінено 6 % вироків місцевих судів, в касаційному — 1,1 %. У цивільних справах це менше — відповідно 2,8 % і 0,2 % рішень судів. За такої ситуації спостерігається тенденція до зменшення кількості скасованих та змінених рішень.

Однією з ключових проблем правосуддя на сьогодні є неналежне виконання апеляційними судами покладених на них завдань щодо постановлення нових судових рішень (у цивільних справах апеляційні суди при скасуванні рішення місцевого суду постановляють нове рішення приблизно у кожному другому випадку, у кримінальних справах — приблизно у кожному десятому). Це за того, що апеляційні суди мають найнижчий рівень завантаженості. У них є можливість приділити достатньо уваги кожній справі та надати методичну допомогу місцевим судам.

Однією з причин, які позбавляють апеляційний суд можливості постановити свій вирок, є те, що прокурор, подавши апеляцію про скасування вироку, висловлює прохання повернути справу на новий судовий розгляд.

Прокурори масово в апеляціях не порушують питання про постановлення апеляційними судами своїх вироків за наявності підстав для цього. Логічне запитання — чому?

Взагалі позиція прокурорів у кримінальних справах потребує окремого детального аналізу, оскільки у багатьох випадках вбачаються ознаки, м'яко кажучи, недобросовісної реалізації наданих їм процесуальних повноважень.

З питання постановлення нових рішень ми неодноразово вели мову з головами апеляційних судів, але істотних зрушень поки що немає. Зараз Судова палата у цивільних справах Верховного Суду розробляє проект постанови Пленуму про практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку, в якій ми обмежимо можливість довільного застосування недосконалих норм ЦПК у зазначених випадках.

У найвищій судовій інстанції проведено узагальнення і буде готуватися постанова Пленуму ще з одного актуального для правосуддя питання — розмежування судових юрисдикцій: адміністративної і господарської та цивільної. Це питання гостро постало у зв'язку із процесом становлення адміністративної юстиції, початком діяльності адміністративних судів. На практиці є певне, так би мовити, перетягування каната з деяких категорій справ. Для

правосуддя це неприпустимо. У цьому питанні має бути досягнуто правової чіткості.

Остаточно не вирішеною на сьогодні залишається і проблема так званого рейдерства. Верховний Суд працює і над нею. Судовою палатою у господарських справах підготовлено узагальнення практики розгляду судами корпоративних спорів. На його основі найближчим часом буде прийнято відповідну постанову Пленуму.

Загалом же здійснення господарського судочинства сьогодні викликає особливе занепокоєння. Більше половини скарг на дії та рішення суддів, які надходять до мене як Голови Верховного Суду, стосуються господарських судів. Погодьтеся, це певний сигнал.

Із перевірених у I півріччі цього року Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду 193 рішень Вищого господарського суду залишено без зміни усього 23 постанови (11,3 %), скасовано 170 постанов та ухвал (88,1 % від тих, що були предметом розгляду Верховного Суду).

При цьому є багато випадків, коли визнання Верховним Судом незаконними рішень зумовлювались явно не складністю господарських спорів і недосконалістю господарського законодавства.

Візьмемо для прикладу винесені Господарським судом м. Києва, Київським апеляційним господарським судом і Вищим господарським судом України рішення про визнання банкрутом ЗАТ «Київський готель «Мир».

Підставою визнання готелю банкрутом стали: відсутність руху коштів на його рахунках, і, прошу замислитись, — відсутність майна готелю та відсутність готелю за місцем знаходження. Те, що готелю немає на місці, було посвідчено, зокрема, довідкою Дніпровського районного управління Головного управління МВС України в м. Києві про відсутність готелю за юридичною адресою, тоді як готель розташований у Голосіївському районі м. Києва.

Судова палата у господарських справах Верховного Суду на чолі з новим головою — Валентином Петровичем Барбарою — вже почала аналіз підстав скасування зазначених рішень. Гадаю, що цей аналіз покаже, які з них зумовлювались об'єктивними факторами (суперечливістю законодавства, неоднаковою судовою практикою тощо), а які викликані мотивами, що не мають нічого спільного із правосуддям.

До речі, це повною мірою стосується й судів інших юрисдикцій. Бо нерідко у них від імені України приймаються рішення, які лише за формою можна вважати судовими.

Як, наприклад, можна вважати законним рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда, яким власністю певного громадянина визнано ввезений з-за кордону автомобіль «Порше» (вартістю близько 500 тис. доларів) і зобов'язано органи ДАІ зареєструвати цей автомобіль без митного оформлення? Органами СБУ встановлено, що зазначений автомобіль ввезений в Україну поза митним контролем, у зв'язку з чим порушено кримінальну справу за ознаками контрабанди. На даний час вирішується питання про порушення кримінальної справи щодо винесення суддею завідомо неправосудного рішення.

Переконаний, що ви погодитесь зі мною в тому, що у випадках, коли суддя свідомо і грубо порушує присягу і закон, не може бути показового заступництва, яке базувалося б на хибному розумінні суддівської корпоративності. Захищати необхідно суддю, на якого намагаються неправомірно впливати і переслідують, у діяльність якого незаконно втручаються, з яким намагаються розправитись за його принципову правову позицію. І ви бачите, що керівництво Верховного Суду, Рада суддів України відстоюють таких суддів усіма можливими правовими засобами. Так буде й надалі!

На завершення із великої кількості болючих проблем правосуддя хочу виділити ще одну, яка останнім часом загострилася, а в перспективі може перерости у проблему національної безпеки у сфері судочинства.

Йдеться про діяльність третейських судів. Власне, сам інститут третейського судочинства є апробованим світовою практикою як ефективний спосіб вирішення спорів та засіб розвантаження загальних судів. Однак практика їх діяльності в Україні свідчить про те, що третейські суди стали використовуватися як спосіб протиправного захоплення власності, досягнення інших незаконних цілей у сфері господарювання, земельних відносин. Спостерігаються спроби незаконного перебирання ними повноважень загальних та спеціалізованих судів.

Проблема ускладнюється тим, що загальні та спеціалізовані суди змушені видавати виконавчі документи на підставі явно незаконних рішень третейських судів. Фактично відсутні будь-які можливості для оскарження таких рішень, як і рішень загального чи спеціалізованого суду про видачу вказаного виконавчого документа. Таким чином, немає дієвого правового механізму від зловживань третейських судів.

Очевидно, що ця проблема потребує невідкладного реагування, передусім, на законодавчому рівні.

Шановні учасники з'їзду!

Констатуючи та аналізуючи проблеми правосуддя, мусимо шукати і розуміти їх першопричини. Багато з них знаходяться у самій судовій системі. Стан правосуддя значною мірою визначається ставленням суддів до виконання своїх професійних обов'язків та організацією діяльності судів. Проблемою номер один у сфері правосуддя була і залишається кадрова проблема.

Тому радикальні зміни необхідно почати із себе, із суду, в якому працюєш. Є великі внутрішні резерви і можливості щодо зміни стану правосуддя. І ми їх зобов'язані використати повною мірою. Вимогливість до себе — це конструктивний спосіб підвищити рівень довіри людини до суду і його авторитет у суспільстві.

Насамкінець констатую, що незважаючи на окреслені мною труднощі та проблеми, судова влада здатна належним чином захистити права людини, інтереси суспільства та держави. Для цього їй в одних випадках потрібно допомагати, в інших — не заважати.

Дякую за увагу.

Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні

Доповідь голови Ради суддів України П. П. Пилипчука під час другої частини VIII позачергового з'їзду суддів України 7 грудня 2007 р.

— Шановні делегати з'їзду!

Пропозиції щодо необхідності обговорити на з'їзді суддів питання «Про стан і концептуальні засади судової реформи» були внесені на першому етапі з'їзду в червні цього року. З тих пір минуло 5 місяців, але за цей незначний час сталися події, які до певної міри зняли гостроту питання.

Ви пам'ятаєте, яку глибоку стурбованість у суддівському корпусі викликав той факт, що до роботи над проектами законів щодо судової реформи не були залучені професійні судді? Ця стурбованість була зумовлена не якимись амбіційними чи корпоративними інтересами суддів.

На переконання суддів України, те, що судді не брали участі у підготовці Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права законопроектів призвело до того, що не були враховані реалії нинішнього стану правосуддя. Судді констатували, що реалізація окремих напрацювань Комісії в силу того, що вони мають деструктивний характер, не ґрунтуються на позитивному вітчизняному досвіді та фінансових можливостях держави, не зможе сприяти швидкому подоланню кризових явищ і негативних тенденцій у правосудді та удосконаленню судової системи і судочинства.

Навпаки, реалізація окремих положень Концепції, вважали судді, може призвести до руйнування судової системи або її частин, погіршення функціонування судової влади, послаблення принципу її єдності, віддалення громадян від правосуддя, неадекватного збільшення фінансових витрат на утримання судів.

Наші звернення були почуті Президентом України! У серпні-вересні цього року Президент вніс істотні зміни до складу Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Комісію очолив М.В. Оніщук, до її складу було включено 8 суддів. Комісія в оновленому складі розпочала свою роботу. Зазначу, що співпраця суддівського корпусу з комісією є конструктивною, значною мірою враховуються ті наші пропозиції, які ігнорувалися попереднім складом комісії, напрацьовуються і ті пропозиції, які спрямовані на перспективу, а також ті, реалізація яких найближчим часом може істотно і позитивно вплинути на стан правосуддя в державі.

Разом з тим питання про стан і засади судової реформи є актуальними і сьогодні, що й призвело до включення цього питання до порядку денного з'їзду. Справа в тому, що і на сьогоднішній день немає чіткого уявлення щодо мети реформи, шляхів її проведення, напряму, в якому треба рухатися.

Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 було затверджено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, якою визначено, що метою реалізації Концепції є забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд.

Завданнями Концепції, що впливають з її мети, визначено створення цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правосуддя в Україні на найближчі 10 років, визначення шляхів удосконалення законодавства у цій сфері, усунення негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності здійснення попередньої судової реформи, забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції, посилення гарантій незалежності суддів, якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу, підвищення статусу суддів у суспільстві, істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів, радикальна зміна стану справ з виконанням судових рішень, створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів.

Можна сказати, що мова йде про мету і завдання судової реформи. Думаю, що в цілому із зазначеними положеннями можна погодитися, хоча деякі з них можна було б удосконалити.

Що стосується шляхів досягнення мети, то можна констатувати: на сьогоднішній день чіткого уявлення про них немає.

Перш за все, хочу сказати, що, на моє переконання, судова реформа не буде ефективною, якщо проводитиметься окремо від заходів, спрямованих на розбудову України як демократичної, соціальної та правової держави. Судова реформа має бути головною складовою правової реформи.

Завданнями правової реформи мають бути:

- проведення судової реформи;
- удосконалення законотворчого процесу, підвищення якості законів, приведення їх у повну відповідність з Конституцією України та міжнародним законодавством, системний і концептуально виважений підхід до внесення

змін до законодавства, оперативне реагування законодавця на рішення Конституційного Суду;

- удосконалення законодавства, яке регулює економічне життя країни;
- створення громадянського суспільства;
- підвищення якості юридичної освіти;
- подолання правового нігілізму у представників влади; повага до закону і судових рішень має стати нормою у поведінці посадових осіб;
- юридична освіта населення, виховання законослухняності та поваги до закону і суду;
- реформа прокуратури, органів досудового слідства, інших правоохоронних органів, адвокатури, нотаріату та інших споріднених державних і недержавних інституцій, які забезпечують правопорядок, захист прав і свобод людини.

Я думаю, що і без особливих коментарів зрозуміло, наскільки важливо для досягнення мети судової реформи було б здійснення заходів з проведення реформи правової.

Що стосується власне судової реформи, то, на думку суддів України, в подальшому вона має відбуватися шляхом паралельного здійснення перспективних і першочергових заходів.

До перспективних мають бути віднесені ті заходи, здійснення яких пов'язане із внесенням змін до Конституції України. Саме в Конституції мають бути визначені стратегічні та ідеологічні пріоритети судоустрою і судочинства. Якого ж характеру зміни до Конституції треба внести? Звісно, ні я, ні Рада суддів України, ні з'їзд суддів України не можуть претендувати на повноту висвітлення цього питання. Врешті-решт це питання політиків і науковців.

Разом з тим певні міркування у нас є, і на них я коротко зупинюсь.

Перше. Відповідно до ст. 6 Конституції державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Але Конституцією не визначено, які саме органи належать до судової влади (на відміну від органів законодавчої та виконавчої), що стало причиною відсутності чіткого та системного бачення стратегії реформи у законотворчому процесі, непослідовних і суперечливих кроків при розбудові судової системи.

Саме у Конституції потрібно визначити як органи судової влади, так і інші органи, покликані забезпечувати діяльність судів, які входять до складу судової системи (можливо до таких органів слід віднести суди, Вищу раду юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування, Державну судову адміністрацію України, судову міліцію).

Друге. Правильно організована система судів та органів, що забезпечують функціонування судової влади, є однією з гарантій справедливого і ефективного правосуддя в Україні, всебічного та повного судового захисту прав і свобод громадян.

Існуюча система судів загальної юрисдикції, без сумніву, потребує вдосконалення з метою реалізації засад судочинства, визначених Конституцією, взятих на себе

Україною міжнародних зобов'язань щодо забезпечення права кожної особи на захист компетентним і неупередженим судом, а також з метою наближення правосуддя до громадян.

Для забезпечення права особи на розгляд справи в розумний строк, а також інших прав, гарантованих ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, доцільно побудувати таку систему загальних судів, яка б повністю відповідала потребам суспільства, стала б оптимальною і не була б надмірно дорогою для платників податків.

На моє переконання, більшість з цих питань має вирішуватися не в Конституції, а в законодавстві. Це давало б можливість Верховній Раді оперативно реагувати на зміни, які відбуваються у суспільстві. Наприклад, конституційні положення про те, що вищі суди є вищими органами спеціалізованих судів не дає змоги створити спеціалізовані суди тільки на рівні місцевих судів (наприклад, ювенальні чи сімейні суди могли б створюватися лише на рівні судів першої інстанції). Якщо тільки ми створимо такі суди на рівні першої інстанції, відразу ж згідно з Конституцією необхідно створювати відповідні апеляційні та вищі суди, що не завжди потрібно, але завжди надто дорого. Проблему можна було б вирішити шляхом вилучення з Конституції України положення про вищі суди як вищі судові органи спеціалізованих судів.

Суддів, як і раніше, надзвичайно турбує пропозиція, яка підтримується і в Концепції, а також деякими членами зазначеної Національної комісії, про суцільну спеціалізацію судової системи, створення вищих цивільного і кримінального судів, позбавлення Верховного Суду касаційних повноважень.

Таке реформування більш нагадує експеримент над правосуддям, а тому — і над людьми. Адже якихось переконливих доказів тому, що така система працюватиме більш ефективно, немає. Проблеми, які сьогодні наявні у Верховному Суді, в такому випадку просто стануть проблемами вищих судів. Натомість Верховний Суд втратить важелі впливу на практику застосування судами законодавства і не зможе забезпечити однакове застосування законів.

Створення вищих кримінального та цивільного судів призведе до необхідності створити відповідні вертикалі судів, подвоївши кількість існуючих місцевих та апеляційних судів, тобто створення додатково приблизно 700 судів (місцевих та апеляційних). Очевидно, що при цьому треба буде вдвічі збільшити кількість адміністративних посад, кількість працівників апарату судів, а подекуди і суддів, будувати нові приміщення судів та ін.

Створення 4-ланкової судової системи неминуче потягне збільшення строків розгляду судових справ. Про які розумні строки тоді можна буде говорити?

Таким чином, ми зруйнуємо Верховний Суд, але не вирішимо проблем, які є в правосудді.

Третє. Спосіб формування Вищої ради юстиції та кількість членів від кожного суб'єкта, формування її складу в Україні не має аналогів у жодній демократичній державі світу і не відповідає міжнародним рекомендаціям з питань незалежності судової влади, зокрема Рекомендації Комі-

тету міністрів Ради Європи № (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. «Незалежність, дієвість та роль суддів». У зв'язку з цим необхідно внести зміни до ст. 131 Конституції щодо формування Вищої ради юстиції для того, щоб судді (в тому числі судді у відставці) становили більшість її конституційного складу.

Бажано, щоб таку Вищу раду юстиції очолював за посадою Президент України. За таких умов до повноважень Вищої ради юстиції можна і потрібно віднести призначення (обрання) громадян на суддівські посади з огляду на те, що згідно з вказаними Рекомендаціями орган, уповноважений приймати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, має бути незалежним від уряду й адміністративних органів.

Змушений заявити, що суддів України надзвичайно турбує той факт, що деякі політики і члени Вищої ради юстиції намагаються зберегти існуючий порядок створення Вищої ради юстиції шляхом дискредитації у ЗМІ всього суддівського корпусу. Невже через кількох негідників у суддівських мантиях можна обливати брудом всіх суддів? А з іншого боку, невже хоча б один суддя був призначений на посаду без подання Вищої ради юстиції? Невже не вона несе відповідальність за формування суддівського корпусу?

Переконаний, що таке обливання суддів брудом зумовлено тим, що інших аргументів на користь збереження існуючого способу формування цього органу просто немає.

Четверте. Необхідно удосконалити положення ч. 2 ст. 130 Конституції щодо повноважень органів суддівського самоврядування, способу їх формування, систему цих органів та організацію їх діяльності. Лише в цьому випадку ми зможемо підвищити ефективність цих органів, привести їх діяльність у відповідність з європейськими і світовими стандартами. Інакше ми так і будемо чути від згадуваних політиків, що органи суддівського самоврядування в Україні «несправжні».

У цьому контексті, шановні делегати, я хотів би, щоб ми обговорили ще одну проблему. Суддя Верховного Суду України В.І. Косарев звернувся до з'їзду з пропозицією внести в Положення про Раду суддів України зміни, згідно з якими більше половини цього органу має складатися із суддів, які не займають адміністративних посад в судах. На розгляді Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права знаходиться проект закону з такими ж пропозиціями. Є аргументи і «за» і «проти» цієї пропозиції. Хотілося б почути вашу думку з цього приводу та висловити свою позицію з цього питання.

П'яте. Зі статей 124, 127, 129 Конституції необхідно виключити положення про участь у судочинстві присяжних, оскільки в Україні участь громадськості у здійсненні правосуддя та суспільний контроль забезпечуються повною мірою через залучення народних засідателів до розгляду справ у передбачених законом випадках. Витрати державного бюджету, які потрібні для повноцінного функціонування суду присяжних, можуть значно перевищити ту користь, що очікується від впровадження цього інституту в правову систему України.

У юридичній літературі можна зустріти багато критичних висловлювань щодо діяльності суду присяжних. Відзначається його недостатня ефективність, висока вартість, неспроможність в окремих випадках прийняти правильне рішення, його непопулярність як серед суддів-професіоналів, так і серед самих присяжних.

Слід відмітити, що здебільшого судді скептично ставляться до можливостей впровадження суду присяжних. Адже не доведено, що у наших умовах суд присяжних буде здійснювати правосуддя на більш високому рівні, ніж суд, що складається із суддів-професіоналів. Загалом питання належного здійснення правосуддя — це, перш за все, питання незалежності та неупередженості суду. Жодні права та гарантії їх здійснення не зможуть захистити особу, якщо справа стосовно неї розглядатиметься нечесним та упередженим судом. І не принципово, чи буде розгляд справи здійснюватись одним суддею, чи трьома суддями-професіоналами, чи суддею і двома народними засідателями, чи судом присяжних.

Шосте. На моє переконання, необхідно удосконалити положення ч. 1 ст. 130 Конституції щодо фінансування судів, щоб унеможливити виділення коштів на потреби судів на рівні, нижчому за фактичні потреби на процесуальну діяльність, унеможливити фінансування у ручному режимі, забезпечити реальну участь органів суддівського самоврядування у бюджетному процесі, передбачити, що бюджет судової системи не може бути меншим від певних відсотків ВВП (наприклад, 2—3 %).

І, нарешті, сьоме. Вивчення й узагальнення судової практики місцевих судів, ретельний аналіз даних судової статистики нерідко сигналізують про гостру потребу у внесенні змін до законодавства, про наявність розбіжностей у нормах права. Однак за новою Конституцією України права законодавчої ініціативи у вищого органу судової влади, яке він мав раніше, немає.

Разом з тим Верховний Суд повинен практично впливати на удосконалення суспільних відносин. Не маючи права законодавчої ініціативи, Верховний Суд і зараз розробляє та вносить законопроекти, але не безпосередньо, а через інших суб'єктів законодавчої ініціативи. Але такі намагання не можуть призвести до ефективної участі Верховного Суду у законотворчому процесі.

На нашу думку, на сучасному етапі створення правової держави є потреба у наданні Верховному Суду України, внісши відповідні зміни до Конституції, права законодавчої ініціативи.

Хотілося б, щоб наші пропозиції були почуті Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, Президентом України, народними депутатами і враховані при підготовці та прийнятті змін до Конституції.

А тепер про ті заходи зі здійснення реформи, які є першочерговими.

Якщо розглядати окремо кожну позицію, на яких я зупинюся, то можна подумати, що це звичайні заходи з удосконалення законодавства і прямого відношення до реформи не мають. Це не так. Усі вони об'єднані ідеологією реформи і

спрямовані на досягнення її мети. Першочерговими заходами Рада суддів України їх вважає тому, що їх здійснення можливе без внесення змін до Конституції і що вони, перш за все, спрямовані на подолання кризових явищ у судочинстві.

Я не можу погодитися з тим, що правосуддя охопила глибока криза. Все ж таки 99 % судових справ розглядаються якісно.

Разом з тим Рада суддів України не раз відзначала, що кризові явища у правосудді є, вони вкрай небезпечні. Ми знаємо в чому вони виявляються і які причини та фактори призвели до виникнення таких явищ. У зв'язку з цим сьогодні, не чекаючи внесення змін до Конституції, принципово важливо вплинути на ці причини і фактори, позбавити кризових явищ ґрунту, на якому вони розквітли.

Перш за все, причиною кризових явищ є прорахунки і помилки у кадровому забезпеченні судів. Тяганина та неякісний розгляд судових справ у багатьох випадках стали наслідками недостатнього почуття відповідальності деяких суддів за вирішення справ, їхнього низького професіоналізму, неуважності та поверховості при вивченні справ. Низький моральний рівень деяких суддів призводить до таких ганебних явищ, як корупція, рейдерство, хабарництво, протекціонізм.

Процедури добору і призначення суддів на посади чинним законодавством виписані так, що вони не базуються на конкурсних засадах, є непрозорими і просякнутими суб'єктивними факторами.

У Законі України «Про статус суддів» конкурсна процедура добору кандидатів на конкретну вакантну посаду судді врегульована в гранично лаконічній формі і в практиці кваліфікаційних комісій має переважно «формально-анкетний» характер. У більшості випадків такий добір залежить від згоди і позиції одного голови суду, а це не можна визнати таким, що ґрунтується на законі. Тому запровадження справжнього конкурсного порядку зайняття судової посади і розроблення відповідних нормативних актів з цього питання є виправданим та нагальним.

Необхідно підвищити вимоги до кандидата на посаду судді, запровадити спеціалізоване навчання кандидатів у судді та працюючих суддів, конкурсні засади призначення на суддівські посади, визначення рівня професійної підготовки суддів, передбачити виконання членами кваліфікаційних комісій суддів своїх повноважень на умовах повного чи часткового звільнення від основної роботи, більш чітко визначити роль і місце Академії суддів України.

Тільки в такому разі ми забезпечимо прихід на суддівські посади високоморальних, високопрофесійних і вольових людей.

Деякі слова щодо ідеї прямого обрання суддів народом. Ця ідея досить широко дискутувалася під час останньої виборчої кампанії. Услід за політиками її почали обстоювати й деякі юристи. За усією зовнішньою привабливістю у ній криється велика небезпека для правосуддя, для реалізації принципу верховенства права. На моє глибоке переконання, це шлях до суцільної політизації судової системи, до фактичного запровадження партійності суддів або приватизації судів різними структурами. Тому така ініціатива для України як правової держави є неприйнятною.

Але потрібно розуміти, що така ініціатива виникла не на порожньому місці. Вона є реакцією на стан справ у судочинстві, на неврегульованість і безсистемність процедури добору суддівських кадрів, на суб'єктивізм у прийнятті рішень щодо призначення та обрання суддів, на вкрай неефективний механізм притягнення суддів, які порушили закон, до відповідальності. Зазначена ідея є ще одним підтвердженням того, що проблемою номер один у сфері правосуддя залишається кадрова проблема. Тому її розв'язувати потрібно негайно.

З питанням про кадрове забезпечення тісно пов'язане інше — дисциплінарну відповідальність суддів. На попередньому засіданні цього з'їзду ми переконалися як, використовуючи прогалини і недоліки в законодавстві, можна звільнити суддю з посади за лічені дні, і як роками можна зволікати з притягненням до відповідальності судді, який на це заслуговує. Механізм притягнення суддів до відповідальності за порушення закону не забезпечує дієвості правового впливу на порушників, не захищає прав людей, які постраждали від неправомірних рішень чи дій суддів, ні самих суддів.

На моє переконання, законодавство, яке регулює підстави і порядок притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності терміново необхідно реформувати на засадах, визначених у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 13 жовтня 1994 р. № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» та в інших міжнародних актах з цього питання. Потрібно докорінно змінити підходи до формування і функціонування органів, уповноважених розглядати справи про дисциплінарну відповідальність суддів, та до самого дисциплінарного провадження. Відкриття такого провадження і ухвалення рішення про дисциплінарну відповідальність має здійснюватися різними органами. Органами, що відкривають дисциплінарне провадження, можуть стати судові (дисциплінарні) інспекції, які знаходяться у структурі Державної судової адміністрації України, але створюватимуться органами суддівського самоврядування і будуть їм підзвітними. Органи, які приймають рішення про дисциплінарну відповідальність, повинні мати ознаки незалежного і неупередженого суду.

Зауважу, що відповідно до рішень Європейського суду з прав людини гарантії ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поширюються на дисциплінарне провадження стосовно осіб, які перебувають на публічній службі. Таким чином, справа про дисциплінарну відповідальність судді має розглядатися з дотриманням таких принципів справедливого судочинства, як публічний розгляд справи безстороннім і незалежним судом або трибуналом, рівність і змагальність сторін, право на представництво та ін. Такі ж рекомендації містяться й у міжнародних документах з питань незалежності судової влади, зокрема, у принципі 17 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.

Процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності мають бути публічними і ґрунтуватися на засадах змагальності. Має бути передбачено право судді на оскарження у суді рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності. Необхідно чітко визначити

підстави притягнення суддів до такої відповідальності, виключити можливість використання процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності для незаконного втручання у процес правосуддя.

Необхідно також удосконалити законодавство, яке регулює підстави і порядок звільнення суддів із суддівських посад. Перелік підстав для звільнення і коло суб'єктів, уповноважених ініціювати розгляд питання про звільнення судді з посади, повинні бути вичерпними і не давати підстав для розширеного тлумачення.

Лише за таких умов добросовісний суддя буде надійно захищений, навіть якщо він прийме рішення, яке комусь не подобається, а суддя, котрий умисно порушує закон, ігнорує його, при здійсненні правосуддя керується особистими мотивами, невідворотно покараний.

Однією з причин кризових явищ у правосудді є належне їх фінансове забезпечення. Так, останнім часом багато зроблено для поліпшення умов здійснення судочинства. Але...

У М. Жванецького є оповідання, яке розпочинається словами «Отнимите у Ойстраха скрипку и вы узнаете, что такое Ойстрах». Зрозуміло, що без свого основного інструмента Ойстрах не виконає жодної мелодії. Як же від судді можна вимагати якісного правосуддя, якщо він позбавлений основних знарядь праці — не має кабінета, зали судового засідання, комп'ютера, принтера, нормативних актів, паперу, конвертів тощо? Через брак коштів не всі приміщення судів охороняються належним чином, не обладнані сигналізацією. Заплановані видатки на встановлення охоронної сигналізації складають лише приблизно половину від потреби.

Як можна очікувати зростання довіри до судів з боку громадян, якщо останні в суді не можуть ознайомитися зі справою, скласти заяву або скаргу, або й просто присісти під час перебування у черзі?

Для того, щоб суди працювали на рівні, якого від них вимагають, необхідно терміново:

- вжити заходів для істотного поліпшення матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, надання їм належних приміщень, забезпечення сучасною технікою, необхідними нормативними матеріалами;

- передбачити особливий порядок фінансування судової системи, перш за все, процесуальних потреб судів, щоб виключити можливість впливу на судову владу шляхом її недофінансування, несвоєчасного і нерівномірного фінансування судів протягом бюджетного року тощо;

- удосконалити і законодавчо закріпити порядок і систему оплати праці суддів та працівників апарату судів;

- запровадити систему розрахунку кількості посад суддів у кожному суді, враховуючи нормативи навантаження на одного суддю.

Здійснення правосуддя на високому рівні можливе лише за умови належного забезпечення судів процесуальним законодавством. На жаль, досі так і не прийнято Кримінально-процесуального, Господарського процесуального кодексів, Кодексу про адміністративні

правопорушення, внаслідок чого суди при здійсненні правосуддя керуються застарілими, суперечливими та розбалансованими старими кодексами.

У тих же кодексах, що прийняті, багато розбіжностей, інших істотних недоліків. Тривалий час очікують на прийняття надзвичайно важливі для реформування закону про правову допомогу громадянам, справляння та використання судового збору, про адвокатуру та ін.

Усе це призводить до надмірної звантаженості суддів, тобто до прийняття неякісних судових рішень та порушення прав громадян.

Усі зазначені проблеми потребують системного і комплексного вирішення. Необхідно, не чекаючи прийняття нових кодексів, реформувати чинне процесуальне законодавство з метою істотного зменшення навантаження на суди, підвищення оперативності та якості правосуддя, зокрема шляхом:

- спрощення судових процедур;
- вилучення із підвідомчості судів окремих категорій справ;
- уніфікації процедур розгляду різних категорій справ (насамперед процедур розгляду цивільних, адміністративних і господарських справ, процедур вирішення відводів, зміни підсудності тощо);
- розширення у кримінальному процесі сфери застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів;
- удосконалення норм Кримінально-процесуального кодексу України щодо порядку розгляду скарг на постанови про порушення кримінальних справ, щоб усунути існуючі розбіжності і колізії та вилучити положення щодо повноважень судів, які їм не властиві;
- визначення критеріїв прийнятності справ для розгляду в касаційній інстанції.

Також невідкладно необхідно вирішити у законодавчому порядку питання про порядок призначення суддів на адміністративні посади органами суддівського самоврядування та дострокового звільнення з цих посад. На першому етапі з'їзду ми чітко заявили, що такі призначення мають здійснювати органи суддівського самоврядування. Мотиви такого кроку наведені у відповідному рішенні.

Однак я вважаю, що одночасно з таким законодавчим урегулюванням цього питання або через деякий час після цього необхідно позбавити голів судів та їх заступників притаманних лише їм процесуальних повноважень і повноважень щодо розподілу судових справ; запровадити розподіл справ між суддями за допомогою комп'ютерної системи; для забезпечення більшої прозорості у діяльності судів зробити доступною для громадськості інформацію щодо порядку розподілу справ між суддями в суді.

Необхідно також підпорядкувати органи Державної судової адміністрації України судовій владі, що підвищить їх відповідальність за належне організаційне забезпечення діяльності судової влади і соціальний захист суддів; тимчасово до внесення змін до Конституції в законодавчому порядку встановити, що Президент України, Верховна

Рада України і з'їзд суддів України призначають на посади членів Вищої ради юстиції професійних суддів (у тому числі суддів у відставці); вжити інших заходів.

Шановні делегати з'їзду! Мої узагальнення і пропозиції можуть бути підтримані вами, а можуть бути й спростовані під час ваших виступів, у пропозиціях, рішеннях. Але я переконаний, що сьогодні ми ще раз маємо заявити українському народу і міжнародному співтовариству про те, що:

- судді України підтримували і підтримують необхідність проведення судової реформи;
- судді були й будуть проти псевдореформи, непродуманих кроків, деструктивних і руйнівних пропозицій;
- судді проти реформи, яка не узгоджується з Конституцією і яка надто дорого може обійтися державі;
- судова реформа буде тільки тоді ефективною, коли вона здійснюватиметься одночасно з більш широкою правовою реформою;

– судді вносили і вноситимуть конкретні пропозиції щодо заходів, які необхідно здійснити для досягнення мети судової реформи;

Думаю, що ми повинні закликати Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України до конструктивної співпраці з тим, щоб шляхом проведення судової реформи істотно підвищити гарантії і рівень захисту прав та інтересів громадян, інтересів юридичних осіб і держави, унеможливити руйнацію судової системи чи її частин та поглиблення кризових явищ у правосудді.

Шановні делегати! Я запрошую вас до обговорення цих та інших питань, пов'язаних з проблемами судової реформи, в надії, що прийняті вами рішення стануть поштовхом для подолання кризових явищ у правосудді, удосконалення судочинства, для захисту Конституції і закону.

Р І Ш Е Н Н Я

VIII позачергового з'їзду суддів України «Про стан правосуддя в Україні»

7 грудня 2007 р.

м. Київ

Заслухавши та обговоривши доповідь Голови Верховного Суду України Онопенка В.В. «Про стан правосуддя в Україні», VIII позачерговий з'їзд суддів України відзначає, що попри значне навантаження на суди та складні умови їх діяльності ними забезпечується якісний розгляд переважної більшості справ у розумні строки — практично всі показники оперативності та якості розгляду судами справ у 2006 та 2007 роках поліпшилися.

Цього було досягнуто завдяки сумлінній праці абсолютної більшості суддів, ужитим заходам щодо систематичного вивчення стану організації роботи місцевих судів апеляційними, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України та надання суддям методичної допомоги.

Разом із тим, якісний та оперативний розгляд судами справ ускладнюється низкою факторів, до яких, зокрема, слід віднести велике навантаження на суддів, відсутність належних правових засобів для забезпечення єдиної судової практики, недосконалість законодавчого регулювання процедури судового розгляду справ, хронічне недофінансування судової влади, відсутність дієвого механізму притягнення суддів до відповідальності за порушення ними закону.

Багато проблем у сфері правосуддя зумовлені причинами, усунення яких знаходиться поза межами компетенції судової влади і потребує вжиття відповідних правових, організаційних, матеріально-технічних, фінансових заходів іншими суб'єктами державної влади, у тому числі парламентом та Урядом. Проте значну їх частину може бути розв'язано підвищенням ефективності

діяльності суб'єктів судової влади — суддів, голів судів, органів суддівського самоврядування, кваліфікаційних комісій.

З'їзд в и р і ш и в:

1. Доповідь Голови Верховного Суду України Онопенка В.В. «Про стан правосуддя в Україні» взята до відома.

2. Схвалити діяльність Верховного Суду України щодо ініціювання розгляду Верховною Радою України проектів законів України, які сприятимуть ефективному, якісному та оперативному здійсненню правосуддя, і рекомендувати йому продовжувати роботу з підготовки законодавчих пропозицій з актуальних питань судоустрою, судочинства та статусу суддів.

3. Рекомендувати Верховному Суду України, вищим спеціалізованим, апеляційним та місцевим судам вживати передбачених законом заходів щодо поліпшення здійснення правосуддя, у тому числі в частині організації взаємодії з суб'єктами, діяльність яких спрямована на забезпечення здійснення правосуддя, належного правового реагування на факти зловживання учасниками судового процесу процесуальними правами та невиконання ними процесуальних обов'язків.

4. Рекомендувати Верховному Суду України провести аналіз судової практики і з метою однакового застосування судами законодавства надати роз'яснення судам з найбільш актуальних та складних питань здійснення судочинства (зокрема, стосовно вирішення корпоративних, земельних та податкових спорів, розгляду справ з питань банкрутства, захисту права власності, відмежування компетенції адміністративних судів від компетенції господарських судів

та судів загальної юрисдикції, застосування судами законодавства при дачі дозволів на обмеження окремих конституційних прав громадян).

5. Визнати за необхідне забезпечення головами вищих спеціалізованих та апеляційних судів з метою сприяння виконанню судами нижчого рівня покладених на них обов'язків систематичного вивчення організації їх роботи та надання їм методичної допомоги.

6. Рекомендувати головам апеляційних судів проаналізувати практику ухвалення апеляційними судами рішень про повернення справи на новий судовий розгляд у суд першої інстанції і вжити організаційних заходів, спрямованих на забезпечення суворого дотримання вимог процесуального закону щодо ухвалення нового рішення (вироку) при скасуванні рішень (вироків) суду першої інстанції.

7. Рекомендувати членам Ради суддів України, головам рад суддів та головам судів за наявності достатніх підстав у разі недотримання судьями вимог закону, недбалості, порушення присяги невідкладно ініціювати притягнення до встановленої законом відповідальності винних осіб.

8. Кваліфікаційним комісіям суддів підвищити вимоги до ділових та моральних якостей кандидатів на посади суддів. Давати принципову оцінку суддям, які допускають порушення закону, тяганину при розгляді справ або своєю поведінкою компрометують звання судді.

9. Раді суддів України, іншим органам суддівського самоврядування вживати дієвих заходів щодо зміцнення незалежності суддів, захисту від втручання в їх діяльність, правового та соціального захисту суддів, вирішення нагальних питань організаційного забезпечення діяльності судів.

Р І Ш Е Н Н Я

VIII позачергового з'їзду суддів України

«Про стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції»

7 грудня 2007 р.

м. Київ

Час, що минув від попереднього VII з'їзду суддів України, був періодом вирішення проблем, пов'язаних з удосконаленням організаційного і матеріально-технічного забезпечення судів і діяльності суддів, зміцнення організаційної єдності функціонування органів судової влади, незалежності судочинства, соціального захисту суддів і членів їх сімей, підвищення ефективності роботи з кадрами у системі судів.

Разом з тим у сфері забезпечення діяльності судової влади продовжують існувати проблеми, невирішення яких може призвести до поглиблення кризових явищ у правосудді.

Обсяги фінансування, що були передбачені Законом України «Про Державний бюджет України на 2007 рік», як і в попередні роки, не були достатніми для належного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, органів суддівського самоврядування, кваліфікаційних комісій суддів, територіальних управлінь державної судової адміністрації.

Недофінансування видатків на утримання судових органів у 2006 р. на суму близько 108 млн грн у січні—лютому 2007 р. призвело фактично до призупинення роботи деяких судів України та до кредиторської заборгованості в обсязі понад 30 млн грн на початок року. Бюджетний запит Державної судової адміністрації України на 2007 р. задоволений лише на 50,2 % від потреб судової системи. На реалізацію Державної програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2006—2010 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2006 р. № 918, передбачено на нинішній рік лише 30 млн грн — всього 6 % від необхідно-

го обсягу. На придбання житла суддям виділено 11 млн грн, хоча 860 суддів України не забезпечені належним житлом, а 478 із них не мають його зовсім.

Видатки на утримання судів у проекті Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік» пропонується задовольнити на 47 % від бюджетного запиту Державної судової адміністрації України.

Позачерговий VIII з'їзд суддів **вирішив**:

1. Звіт Голови Державної судової адміністрації України щодо організаційного забезпечення діяльності судів взяти до відома.

2. Визнати, що обсяги видатків з бюджету на забезпечення діяльності судової влади у 2006—2007 роках є недостатніми для належного забезпечення дотримання конституційних прав громадян на справедливий, незалежний та неупереджений судовий захист.

3. З метою забезпечення належного рівня фінансування звернутися до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України з конкретними пропозиціями щодо встановлення особливого порядку фінансування судової системи України.

4. Державній судовій адміністрації України:

– до 1 січня 2008 р. розробити проект закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо визначення статусу державної судової адміністрації як центрального державного органу у системі судової влади України;

– до 1 січня 2008 р. вжити невідкладних заходів для виконання у межах фінансування Державної програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2006—

2010 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2006 р. № 918;

– до 1 квітня 2008 р. розробити проект Державної програми створення Єдиної судової інформаційної системи України для судової влади та подати її на розгляд Раді суддів України та Кабінету Міністрів України;

– до 1 квітня 2008 р. розробити план заходів зі створення Єдиної судової інформаційної системи України,

погодити його з Радою суддів України та забезпечити його належне виконання;

– до 1 квітня 2008 р. внести пропозиції Раді суддів України щодо нормативів навантаження на одного суддю та можливого перегляду Мережі та кількісного складу судів.

5. Контроль за виконанням цього рішення з'їзду покласти на Раду суддів України.

Р І Ш Е Н Н Я

VIII позачергового з'їзду суддів України «Про призначення члена Вищої ради юстиції»

7 грудня 2007 р.

м. Київ

Відповідно до ст. 131 Конституції України, п. 4 ч. 2 ст. 112 Закону України «Про судоустрій України» та ст. 10 Закону України «Про Вищу раду юстиції», за результатами таємного голосування делегатів поза-

чергового VIII з'їзду суддів України призначити членом Вищої ради юстиції **ВОЛКОВА Олександра Федоровича** — голову військової судової колегії Верховного Суду України.

Р І Ш Е Н Н Я

VIII позачергового з'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні»

7 грудня 2007 р.

м. Київ

Заслухавши та обговоривши доповідь голови Ради суддів України П.П. Пилипчука «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні», VIII з'їзд суддів України **в и р і ш и в**:

1. Затвердити текст Заяви VIII позачергового з'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні» (додається).

2. Заяву VIII позачергового з'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні» надіслати Президенту України, Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністру України, Голові Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права та оприлюднити у засобах масової інформації.

З А Я В А

VIII позачергового з'їзду суддів України «Про концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи в Україні»

7 грудня 2007 р.

м. Київ

Заслухавши та обговоривши питання про стан і концептуальні засади подальшого здійснення в державі судової реформи, з'їзд суддів України констатує:

Реалізація положень Концепції судово-правової реформи 1992 р. дала змогу зробити ряд істотних кроків у напрямі

розбудови судової системи і засад її функціонування: законодавчо закріплено самостійність судової влади та основні засади її здійснення, високий статус судді, його особливе матеріальне і соціальне становище, реалізовані принципи територіальності та спеціалізації в побудові судової систе-

ми, розроблені механізми призначення (обрання) та звільнення суддів; передбачені та сформовані самоврядні інститути суддівства; створена Державна судова адміністрація України; у процесуальне законодавство внесені принципові зміни, запроваджено апеляційний та касаційний перегляд судових рішень; поступово збільшуються державні асигнування на здійснення правосуддя; деякі суди отримали нові приміщення та кошти на ремонт існуючих; вживається багато інших заходів, спрямованих на поліпшення матеріально-технічного, фінансового, інформаційного та організаційного забезпечення судової діяльності.

Після прийняття Конституції України 1996 р. Концепція судово-правової реформи 1992 р., відігравши важливу роль у становленні судової влади в Україні, практично втратила значення програмного документа, хоча окремі положення Концепції тривалий час залишалися актуальними.

Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 було затверджено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, мета якої — забезпечити становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд. Завданнями Концепції, що впливають з її мети, визначено створення цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правосуддя в Україні на найближчі десять років, визначення шляхів удосконалення законодавства у цій сфері, усунення негативних тенденцій, що мають місце внаслідок непослідовності у здійсненні попередньої судової реформи, забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів, оптимізації системи судів загальної юрисдикції, посилення гарантій незалежності суддів, підвищення фахового рівня суддівського корпусу, підвищення статусу суддів у суспільстві, істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів, радикальне поліпшення стану виконання судових рішень, створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів.

З'їзд суддів відзначає, що подальше проведення судової реформи є вкрай необхідним.

Разом з тим, на переконання суддів України, реалізація деяких передбачених Концепцією 2006 р. положень може призвести до погіршення функціонування судової влади, руйнування судової системи в цілому або її окремих частин через послаблення дії принципу єдності судової влади, віддалення громадян від правосуддя, неадекватного збільшення фінансових витрат на утримання судів.

Усе це потребує внесення до Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів істотних змін або прийняття такої Концепції в новій редакції. При цьому мають бути враховані останні наукові напрацювання з цих питань, пропозиції суддів, результати широкого обговорення.

На думку суддів України, надалі судова реформа має відбуватися шляхом одночасного здійснення перспективних і першочергових заходів.

До **перспективних** мають бути віднесені ті заходи, здійснення яких пов'язане із внесенням змін до Конституції України з метою визначення стратегічних та ідеологічних пріоритетів судоустрою і судочинства.

Зокрема, шляхом внесення змін до Конституції України необхідно:

- відповідно до вимог статті 6 Конституції України визначити, які органи належать до судової влади (до таких органів слід віднести суди, Вищу раду юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування, Державну судову адміністрацію України, судову міліцію);

- усунути нечіткість формулювань та розбіжність між окремими положеннями Конституції України щодо побудови і функціонування судової системи, чітко визначити організацію системи судів (зокрема, судді вважають доцільним побудувати в державі триланкову систему загальних судів, до якої входили б суди першої інстанції, апеляційні суди і Верховний Суд України як суд касаційної інстанції) та органів, що забезпечують функціонування судової влади;

- передбачити, що формування складу Вищої ради юстиції повинно здійснюватися на засадах, які відповідають міжнародним рекомендаціям з питань незалежності судової влади, зокрема, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. «Незалежність, дієвість та роль суддів», згідно з якими більшість її складу має обиратися (призначатися) суддями. За таких умов до повноважень Вищої ради юстиції можна віднести призначення (обрання) громадян на суддівські посади з огляду на те, що згідно з вказаними Рекомендаціями орган, уповноважений приймати рішення щодо обрання та кар'єри суддів, має бути незалежним від уряду й адміністративних органів;

- удосконалити положення ч. 1 ст. 130 Конституції України щодо фінансування судів, з тим, щоб унеможливити виділення коштів на потреби судів на рівні, нижчому за фактичні потреби на процесуальну діяльність;

- удосконалити положення ч. 2 ст. 130 Конституції України щодо повноважень органів суддівського самоврядування;

- надати Верховному Суду України право законодавчої ініціативи.

До **першочергових** належать заходи, які можливо здійснити без внесення змін до Конституції України і які перш за все спрямовані на подолання кризових явищ і негативних тенденцій у правосудді та якісне удосконалення судочинства.

Зокрема, потребує удосконалення законодавство, яке регулює добір і навчання суддівських кадрів, призначення й обрання на посади суддів. Також необхідно вжити заходи організаційного характеру з метою поліпшення роботи з формування корпусу професійних суддів: посилити вимоги до кандидата на посаду судді, впровадити спеціалізоване навчання кандидатів у судді та працюючих суддів, конкурсні засади призначення на суддівські

посади, визначення рівня професійної підготовки суддів, передбачити виконання членами кваліфікаційних комісій суддів своїх повноважень на умовах повного чи часткового звільнення від основної роботи, більш чітко визначити роль і місце Академії суддів України. При цьому треба врахувати Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 від 13 жовтня 1994 р. «Незалежність, дієвість та роль суддів», відповідно до яких рішення стосовно професійної кар'єри суддів повинні мати в основі об'єктивні критерії; як обрання, так і кар'єра суддів повинні базуватися на заслугах, з урахуванням їхньої кваліфікації, чеснот, здібностей та результатів їхньої праці.

Потрібно докорінно змінити підходи до формування і функціонування органів, уповноважених розглядати справи про дисциплінарну відповідальність суддів, та до самого дисциплінарного провадження. Відкриття дисциплінарного провадження і ухвалення рішення про дисциплінарну відповідальність має здійснюватися різними органами. Органами, що відкривають дисциплінарне провадження, можуть стати дисциплінарні інспекції, які створюватимуться органами суддівського самоврядування і будуть їм підзвітними. Органи, які приймають рішення про дисциплінарну відповідальність, повинні мати ознаки незалежного і неупередженого суду.

Процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності мають бути публічними і ґрунтуватися на засадах змагальності. Має бути передбачено право судді на оскарження рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності до суду.

Необхідно чітко визначити підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, виключити можливість використання процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності для незаконного втручання у процес правосуддя.

Крім того, у першочерговому порядку потрібно здійснити такі заходи:

- удосконалити законодавство, яке регулює підстави і порядок звільнення суддів з суддівських посад, передбачити припинення повноважень судді, який досяг 65-річного віку, тимчасове усунення від виконання обов'язків судді, тимчасове зупинення повноважень судді, звільнення судді з посади за порушення ним присяги. Перелік підстав для звільнення і коло суб'єктів, уповноважених ініціювати розгляд питання про звільнення судді з посади, повинні бути вичерпними і не давати приводів для широкого тлумачення;

- встановити законом порядок призначення суддів на адміністративні посади та дострокового звільнення з цих посад органами суддівського самоврядування; позбавити голів судів та їх заступників притаманних лише їм процесуальних повноважень і повноважень щодо розподілу судових справ; запровадити розподіл справ між суддями з допомогою технічних засобів; для забезпечення більшої прозорості у діяльності судів зробити доступною для громадськості інформацію про порядок розподілу справ між суддями в суді;

- підпорядкувати органи Державної судової адміністрації України судовій владі, що підвищить їх відпові-

дальність за належне організаційне забезпечення діяльності судової влади і соціальний захист суддів;

- тимчасово, до внесення змін до Конституції України, в законодавчому порядку визначити, що Президент України, Верховна Рада України і з'їзд суддів України призначають на посади членів Вищої ради юстиції професійних суддів (в тому числі суддів у відставці);

- запровадити систему розрахунку кількості посад суддів у кожному суді, виходячи з нормативів навантаження на одного суддю;

- вжити заходів для істотного поліпшення матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, надання їм належних приміщень, забезпечення сучасною технікою, необхідними нормативними матеріалами;

- передбачити особливий порядок фінансування судової системи, перш за все процесуальних потреб судів для того, щоб виключити можливість впливу на судову владу шляхом її недофінансування, несвоєчасного і нерівномірного фінансування судів протягом бюджетного року тощо, передбачити, що фінансування судової влади здійснюється в межах 2,5—3 % від видаткової частини бюджету держави;

- удосконалити та законодавчо закріпити порядок і систему оплати праці суддів та працівників апаратів судів;

- внести до Цивільного процесуального кодексу України і Кодексу адміністративного судочинства України зміни з метою відкласти до 1 січня 2011 р. запровадження повної фіксації судового процесу технічними засобами у цивільних та адміністративних справах;

- оптимізувати існуючу систему органів суддівського самоврядування з метою посилення їх впливу та підвищення ефективності діяльності;

- реформувати процесуальне законодавство з метою істотного зменшення навантаження на суди, підвищення оперативності та якості правосуддя, зокрема, шляхом спрощення судових процедур, вилучення із підвідомчості судів окремих категорій справ; уніфікації загальних процедур розгляду різних категорій справ (насамперед, процедур розгляду цивільних, адміністративних і господарських справ, процедур вирішення відводів, зміни підсудності тощо); розширення у кримінальному процесі сфери застосування протокольної форми досудової підготовки матеріалів; удосконалення норм Кримінально-процесуального кодексу України щодо порядку розгляду скарг на постанови про порушення кримінальних справ для того, щоб усунути існуючі розбіжності і колізії та вилучити положення щодо повноважень судів, які їм не властиві; визначення критеріїв прийнятності справ для розгляду в касаційній інстанції.

З'їзд суддів України закликає Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України до конструктивної співпраці з метою вдосконалення судової системи і судочинства, істотного підвищення гарантій і рівня захисту прав та інтересів громадян, інтересів юридичних осіб і держави, унеможливлення руйнування судової системи чи її частин та поглиблення кризових явищ у правосудді.

30 листопада 2007 р. під головуванням голови Ради суддів України **Петра Пилипчука** і за участі Голови Верховного Суду України **Василя Онопенка** відбулося чергове засідання Ради суддів України.

На ньому насамперед заслухали інформацію начальника управління організаційно-аналітичної роботи, документування та контролю Державної судової адміністрації України (далі — ДСА) **Тетяни Бровко** про стан підготовки до VIII позачергового з'їзду суддів України та затвердили кошторис і орієнтовний порядок денний другого засідання з'їзду.

Жваву дискусію викликала доповідь першого заступника Голови ДСА **Олександра Гашицького** щодо Положення «Про Державну судову адміністрацію України» із зауваженнями Міністерства юстиції України. Учасники засідання визнали неприпустимим закладений у документі принцип, відповідно до якого Міністерство юстиції України координує діяльність ДСА. Вирішили створити робочу групу, яка підготує це питання для обговорення на другому засіданні VIII позачергового з'їзду суддів України.

Розглянувши можливість проведення тендерів згідно із Законом України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» у 2007—2008 рр., Рада суддів України доручила ДСА подати відповідні пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» щодо застосування спрощеної процедури проведення тендерів для судових органів та інших органів, які беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів.

До відома членів Ради суддів України була доведена інформація про стан виконання вимог Закону України «Про доступ до судових рішень» і дотримання місцевими загальними судами вимог Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740.

Учасники засідання погодили подання Голови ДСА **Івана Балаклицького** щодо призначення Наталії Ахтирської на посаду першого проректора-проректора з навчальної та наукової ро-

боти Академії суддів України. Також на засіданні згідно з рішенням Ради суддів України від 27 вересня 2007 р. нагрудним знаком «За сумлінну працю» було нагороджено суддю Верховного Суду України у відставці **Віктора Кононенка**.

Крім того, учасники засідання прийняли рішення про заснування щоквартального науково-практичного журналу Ради суддів України «Суддівське самоврядування» і затвердили склад редакційної ради часопису.

Члени Ради суддів України розглянули питання про призначення на адміністративні посади в апеляційних і місцевих загальних судах України та низку інших питань внутрішньої діяльності судів, а також питання про заохочення суддів.

На засідання Ради суддів України були запрошені голова Вищого господарського суду України **Сергій Демченко**, заступник голови Вищої ради юстиції **Микола Шелест**, Голова ДСА **Іван Балаклицький**, ректор Академії суддів України **Ірина Войтюк** та голова ради суддів господарських судів **Олександр Удовиченко**.

Р І Ш Е Н Н Я № 95

Про призначення заступника голови Апеляційного суду Дніпропетровської області

28 вересня 2007 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення суддів на посади голів і заступників голів апеляційних судів та голів і заступників голів у загальних судах, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів

Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **вирішила**:

Призначити строком на п'ять років: заступником голови Апеляційного суду Дніпропетровської області **ГАЙДУК Віру Іванівну**.

РІШЕННЯ № 110

Про призначення заступників голів апеляційних судів та голів і заступників голів місцевих загальних судів

30 листопада 2007 р.

м. Київ

Розглянувши подання Голови Верховного Суду України про призначення суддів на посади заступників голів апеляційних судів та голів і заступників голів місцевих загальних судів, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 р. № 1-рп/2007, керуючись ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 2 ст. 130 Конституції України, ч. 1 ст. 14, ст. 17, ч. 5 ст. 20 (у частині, конституційність якої не поставлена під сумнів Конституційним Судом України), п. 10 ч. 1 ст. 28, п. 6 ч. 1 ст. 50, статтями 102, 103, 116 Закону України «Про судоустрій України» та відповідно до рішення Ради суддів України від 31 травня 2007 р. № 50, Рада суддів України **в и р і ш и л а**:

Призначити строком на п'ять років:

заступником голови Апеляційного суду Вінницької області **ПЕТРИШИНА Івана Павловича**;

заступником голови Апеляційного суду Луганської області **БЕСЕДУ Володимира Івановича**;

заступником голови Апеляційного суду Луганської області **ТАГІЄВА Садіга Рза огли**;

головою Іллінецького районного суду Вінницької області **ДЕДОВА Миколу Степановича**;

головою Томашпільського районного суду Вінницької області **МАЛІНОВСЬКОГО Олега Адольфовича**;

головою Вінницького районного суду Вінницької області **ГРИЦЕНКО Ірину Григорівну**;

головою Погребищенського районного суду Вінницької області **МАЦЮКА Георгія Олександровича**;

головою Царичанського районного суду Дніпропетровської області **ТАРАБАНА Євгена Олексійовича**;

заступником голови Солонянського районного суду Дніпропетровської області **СЛОКВЕНКА Геннадія Петровича**;

головою Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська **ТАТАРЧУК Ларису Олексіївну**;

заступником голови Кіровського районного суду м. Дніпропетровська **ГОНЧАРОВА Олександра Володимировича**;

заступником голови Ленінського районного суду м. Дніпропетровська **КАЛІНІЧЕНКА Геннадія Павловича**;

заступником голови Дружківського міського суду Донецької області **РОГОВУ Тетяну Дмитрівну**;

заступником голови Березанського міського суду Київської області **ГОЛІК Галину Костянтинівну**;

заступником голови Дарницького районного суду м. Києва **ФРИЧ Тетяну Вікторівну**;

заступником голови Знамянського міськрайонного суду Кіровоградської області **ПРОЦЕНКА Олександра Миколайовича**;

головою Червонозаводського районного суду м. Харкова **ШЕЛЕСТ Інну Миколаївну**;

заступником голови Червонозаводського районного суду м. Харкова **ЖУРАВЕЛЬ Вікторію Анатоліївну**.

РІШЕННЯ № 122

30 листопада 2007 р.

м. Київ

У процесі реформування судової влади суддівське самоврядування є однією з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів і суддів. Завданням органів суддівського самоврядування є вирішення питань внутрішньої діяльності судів.

В період створення відкритого суспільства і прозорого функціонування всіх органів державної влади, у тому числі і судової, важливу роль відіграє інформування суспільства про діяльність судової влади.

На даний час є актуальним і необхідним створення друкованого видання, яке б висвітлювало діяльність органів суддівського самоврядування. Таким виданням має стати журнал

«Суддівське самоврядування», який буде сприяти більшій відкритості судової влади. На сторінках видання планується висвітлювати діяльність органів суддівського самоврядування, а саме: розміщувати рішення Ради суддів України, рад суддів областей, рад суддів військових, господарських, адміністративних судів. Мають друкуватися точки зору науковців щодо діяльності, поліпшення судової системи та органів суддівського самоврядування. Враховуючи наведене та керуючись ч. 2 ст. 103, ч. 5 ст. 116 Закону України «Про судоустрій України», Рада суддів України **в и р і ш и л а**:

заснувати науково-практичний журнал Ради суддів України «**Суддівське самоврядування**».

Рішення у цивільних справах

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження», ч. 1 ст. 378 ЦПК України у разі вибуття однієї зі сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або за заявою сторони суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником.

У справах про відшкодування шкоди, заподіяної у зв'язку з трудовим каліцтвом на виробництві, у разі вибуття підприємства-боржника без правонаступника відповідно до п. 3 розд. XI «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» стороною, зобов'язаною погасити заборгованість із відшкодування шкоди, є Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань

*Ухвала колегії суддів Судової палати
у цивільних справах Верховного Суду України
від 16 травня 2007 р.
(в и т я г)*

У серпні 2005 р. К. та районний відділ державної виконавчої служби Здолбунівського районного управління юстиції (далі — ВДВС) звернулися до суду із заявою та поданням про заміну сторони виконавчого провадження, зазначивши, що на виконанні у ВДВС є виконавчий лист № 2-357, виданий 6 травня 2004 р. Здолбунівським районним судом, про стягнення із селянського (фермерського) господарства «Дермань-ІІ» (далі — СФГ) на користь К. 15 тис. грн моральної шкоди у зв'язку з трудовим каліцтвом на виробництві.

Позивачі повідомили, що виконання вказаного судового рішення проведено частково, К. відшкодовано 2612 грн, заборгованість становить 12 388 грн.

Господарський суд Рівненської області постановою від 2 березня 2005 р. визнав СФГ банкрутом. Судове рішення не виконане, оскільки немає майна боржника, про що свідчить лист ліквідатора.

Посилаючись на те, що відповідно до п. 3 розд. XI «Прикінцеві положення» Закону від 23 вересня 1999 р. № 1105-ХІV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі —

Закон № 1105-ХІV) уся заборгованість потерпілим на виробництві та членам їх сімей, яким до набрання чинності цим Законом підприємства, установи та організації не відшкодували матеріальної і моральної (немайнової) шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я, виплачується цими підприємствами, установами і організаціями, а в разі їх ліквідації без правонаступника — Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд), позивачі просили суд провести заміну сторони виконавчого провадження: СФГ на Фонд.

Здолбунівський районний суд Рівненської області ухвалою від 26 грудня 2006 р. провів заміну сторони виконавчого провадження за виконавчим листом № 2-357 з СФГ на Фонд.

Апеляційний суд Рівненської області ухвалою від 1 лютого 2007 р. апеляційну скаргу Фонду на ухвалу Здолбунівського районного суду Рівненської області від 26 грудня 2006 р. відхилив.

У касаційній скарзі Фонд просив скасувати ухвалу Здолбунівського районного суду Рівненської області від 26 грудня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 1 лютого 2007 р., вирішити питання по суті та допустити поворот виконання рішення суду першої інстанції від 26 грудня 2006 р.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Суди встановили, що за рішенням Здолбунівського районного суду Рівненської області від 17 березня 2004 р. з СФГ стягнуто на користь К. 15 тис. грн моральної шкоди, заподіяної у зв'язку з нещасним випадком на виробництві. На підставі рішення суду відкрито виконавче провадження. Судове рішення виконано частково.

Господарський суд Рівненської області постановою від 2 березня 2005 р. визнав СФГ банкрутом, а відповідно до постанови цього суду від 25 жовтня 2006 р. — ліквідував на підставі Закону від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». При цьому сума непогашених платежів на користь К. становила 12 388 грн.

Відповідно до ст. 11 Закону від 21 квітня 1999 р. № 606-ХІV «Про виконавче провадження», ч. 1 ст. 378 ЦПК у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або

за заявою сторони суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником.

Суд першої інстанції, постановляючи ухвалу про заміну сторони виконавчого провадження, а апеляційний суд, залишаючи її без змін, обґрунтовано виходили з факту вибуття боржника без правонаступника, у зв'язку з чим відповідно до п. 3 розд. XI «Прикінцеві положення» Закону № 1105-XIV визначили стороною, зобов'язаною до сплати К. заборгованості з моральної шкоди, Фонд.

Керуючись статтями 336, 337 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Фонду відхилила, ухвалу Здолбунівського районного суду Рівненської області від 26 грудня 2006 р. та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 1 лютого 2007 р. залишила без змін.

Під час розгляду справи про встановлення батьківства суд повинен враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, викладені в п. 3 постанови від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів», де зазначено, що при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС України, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

Відповідно до п. 9 цієї постанови у разі, коли ухилення сторони у справі щодо визнання батьківства від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможливує її проведення, суд відповідно до ст. 146 ЦПК України може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза). Якщо відповідач у такій справі ухиляється від участі у проведенні судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, суд вправі постановити ухвалу про його примусовий привід

*Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 червня 2007 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2003 р. М. звернулася до суду з позовом до К. про встановлення батьківства та стягнення аліментів на дитину.

Позивачка зазначила, що з грудня 1996 р. по травень 1998 р. вона проживала з К. однією сім'єю без реєстрації шлюбу. 27 жовтня 1998 р. у них народилася дочка Д. Відповідач відмовився зареєструвати своє батьківство стосовно дочки та надавати матеріальну допомогу на її утримання.

Посилаючись на зазначене, М. просила суд встановити, що К. є батьком Д. і стягнути з нього аліменти у розмірі $\frac{1}{4}$ частини з усіх видів його заробітку до повноліття дитини.

Феодосійський міський суд АР Крим рішенням від 21 квітня 2005 р. позов задовольнив: установив, що К. є батьком Д. 27 жовтня 1998 р. н., та стягнув із нього на користь М. аліменти на дочку Д. в розмірі $\frac{1}{4}$ частини з усіх видів його заробітку щомісячно, але не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, до досягнення дитиною повноліття, починаючи з 3 листопада 2003 р.

Апеляційний суд АР Крим рішенням від 28 листопада 2005 р. рішення місцевого суду скасував та ухвалив нове рішення про відмову в позові.

На обґрунтування касаційної скарги позивачка М. посилалася на неправильне застосування апеляційним судом норм матеріального права та порушення норм процесуального права, у зв'язку з чим ставила питання про скасування рішення суду апеляційної інстанції та залишення в силі рішення місцевого суду.

Заслухавши доповідача, обговоривши доводи скарги та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

Відповідно до ст. 213 ЦПК рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим.

Задовольняючи позов, місцевий суд виходив із того, що на час запліднення дитини сторони проживали однією сім'єю та вели спільне господарство.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове рішення про відмову в позові, апеляційний суд виходив із того, що позивачкою не надано доказів на підтвердження факту ведення спільного господарства з відповідачем, а тому правових підстав для задоволення позову немає.

Проте погодитися з таким висновком апеляційного суду не можна, оскільки він ґрунтується на неправильному застосуванні норм процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 60 ЦПК кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 цього Кодексу.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 303 ЦПК під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Апеляційний суд досліджує докази, які суд першої інстанції дослідив із порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

У п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» роз'яснено, що судам при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

У п. 9 цієї постанови зазначено, що у разі, коли ухилення сторони у справі щодо визнання батьківства від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможлиблює її проведення, суд відповідно до ст. 146 ЦПК може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза). Якщо відповідач у такій справі ухиляється від участі у проведенні судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, суд вправі постановити ухвалу про його примусовий привід.

Із матеріалів справи вбачається, що за клопотанням позивачки місцевий суд 26 лютого 2004 р. і

29 вересня 2004 р. призначав судово-генетичну експертизу для встановлення біологічного батьківства К. стосовно Д. 27 жовтня 1998 р. н., від проведення якої відповідач ухилився.

Цій обставині місцевий суд дав відповідну оцінку з урахуванням інших зібраних у справі доказів.

Апеляційний суд, переглядаючи справу, обмежився опитуванням сторін, а нових доказів у справі не досліджував.

Проте в ч. 2 ст. 57 ЦПК зазначено, що пояснення сторін набувають статусу доказів лише тоді, коли сторони допитуються судом як свідки.

Таким чином, апеляційний суд на порушення вимог статей 303, 309 ЦПК, не зазначивши, в чому полягає порушення встановленого порядку дослідження доказів судом першої інстанції, не дослідивши будь-яких нових доказів, не вирішивши питання про проведення експертизи та примусовий привід відповідача, своїх обов'язків, визначених законом, належним чином не виконав.

За таких обставин ухвалене в справі рішення суду апеляційної інстанції не можна визнати законним і обґрунтованим, а тому воно підлягає скасуванню з підстав, передбачених у частинах 2, 3 ст. 338 ЦПК з передачею справи на новий розгляд до того ж апеляційного суду.

Керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу М. задовольнила частково: рішення Апеляційного суду АР Крим від 28 листопада 2005 р. скасувала, а справу передала на новий розгляд до того ж апеляційного суду.

Рішення в адміністративних справах *

За змістом ст. 220 КАС суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, правової оцінки фактичних обставин справи, а отже, зобов'язаний перевіряти повноту встановлення цих обставин.

Ухвалу касаційного суду скасовано, оскільки він не звернув уваги на істотну неповноту, допущену при встановленні фактичних обставин справи судами першої та апеляційної інстанцій, які не перевірили доводів податкового органу про безтоварність операцій, не з'ясували факту вивезення товару за межі митної території України

ПОСТАНОВА Іменем України

13 березня 2007 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши справу за позовом товариства з

обмеженою відповідальністю «Артром» (далі — ТОВ) до Державної податкової інспекції у Шевченківському районі м. Києва (далі — ДПІ), Відділення державного казначейства у Шевченківському районі м. Києва (далі — ВДК) про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення та стягнення бюджетної заборгованості — за скаргами заступника прокурора м. Києва та ДПІ про перегляд за винятковими обставинами ухвали Вищого адміністративного суду України від 7 вересня 2006 р.,
в с т а н о в и л а:

У грудні 2004 р. ТОВ звернулось до суду з позовом про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення ДПІ від 16 червня 2004 р. № 683/23-4/30972683 про завищення позивачем суми бюджетного відшкодування з податку на додану вартість (далі — ПДВ) за квітень 2004 р. у розмірі 1 млн 645 тис. 340 грн та порушило питання про стягнення цієї суми бюджетної заборгованості.

Рішенням Господарського суду м. Києва від 24 лютого 2005 р., залишеним без змін постановою

¹ Публікується повний текст судового рішення із незначною редакційною правкою.

Київського апеляційного господарського суду від 24 травня 2005 р., позов задоволено.

Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 7 вересня 2006 р. зазначені судові рішення заличені без змін.

У скаргах заступника прокурора м. Києва та ДПП порушено питання про перегляд за винятковими обставинами і скасування зазначених судових рішень та ухвалення рішення про відмову у позові.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скаргах доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України доходить такого висновку.

Метою порушення провадження за винятковими обставинами у справі була необхідність усунення неоднакового застосування одних і тих самих норм права судами касаційної інстанції, зокрема підпункту 7.4.1 п. 7.4 ст. 7 Закону від 3 квітня 1997 р. № 168-97/ВР «Про податок на додану вартість».

Вищий адміністративний суд України у цій справі дійшов висновку, що наявність у платника податку — позивача у справі — виданої йому продавцем товару податкової накладної, яка оформлена з дотриманням вимог чинного законодавства, сплата продавцю вартості товару з ПДВ і наявність належно оформленої митної вантажної декларації є достатніми підставами для визначення податкового кредиту та відшкодування ПДВ з бюджету.

Разом з тим, у доданій до скарги ухвалі Вищого адміністративного суду України від 11 жовтня 2006 р. у справі № 8970/06 зроблено висновок про необхідність установлення фактичного надходження ПДВ до бюджету, а не самого факту його сплати в ціні товару.

За змістом підпункту 7.4.1 п. 7.4 ст. 7 Закону «Про податок на додану вартість» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) податковий кредит звітного періоду складається із сум податків, сплачених (нарахованих) платником податку у звітному періоді у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг), вартість яких відноситься до складу валових витрат виробництва (обігу) та основних фондів чи нематеріальних активів, що підлягають амортизації.

На думку колегії суддів, обставини, на які посилається касаційний суд в оскаржуваній ухвалі на обґрунтування визначення податкового кредиту та відшкодування ПДВ з бюджету, є обов'язковими, але не вичерпними.

Приймаючи податкове повідомлення-рішення від 16 червня 2004 р. № 683/23-4/30972683 про завищення позивачем суми бюджетного відшкодування з ПДВ за квітень 2004 р. у розмірі 1 млн 645 тис. 340 грн, ДПП виходила з того, що товар позивачем не придбався та не вивозився за межі митної території України; особи, які значаться його продавцями та виробником, такими не є.

Таким чином, суд повинен був витребувати від ДПП докази того, що податкова накладна, видана позивачу його контрагентом, та митна вантажна декларація не відповідають дійсності.

З урахуванням вимог процесуального закону про допустимість доказів ці обставини могли бути підтвержені, зокрема, вироком про визнання осіб, які видали податкову накладну та оформили митну вантажну декларацію, винними у скоєнні відповідних злочинів. Докази невідповідності фактичним обставинам та вимогам чинного законодавства митної вантажної декларації та податкової накладної суду не надавались.

Разом з тим, суд не вимагав від відповідача надати такі докази, не створив стороні у справі необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства незважаючи на те, що мав інформацію про порушення кримінальної справи щодо директора ТОВ — В.

У разі підтвердження доводів ДПП про безтоварність операцій, фактичне невивезення товару за межі митної території України, визначення податкового кредиту було б безпідставним і податок з бюджету не підлягав би відшкодуванню, незважаючи на наявність у платника податку — позивача у справі — податкової накладної, яка за формою відповідає вимогам чинного законодавства, доказів сплати продавцю вартості товару з ПДВ та належно оформленої митної вантажної декларації.

Судами дана обставина не врахована, доводи ДПП про безтоварність операцій та невивезення товару за межі митної території України в установленому законодавством порядку не досліджені, в результаті чого допущена неповнота встановлення фактичних обставин.

Відповідно до ч. 3 ст. 4³ ГПК, за правилами якого розглядалася справа судами двох перших інстанцій, господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства.

Дане положення не вступало в колізію з вимогами ч. 1 цієї статті, якою встановлено, що судочинство у господарських судах здійснюється на засадах змагальності, та ч. 1 ст. 33 цього Кодексу, в якій встановлено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

За змістом ст. 38 ГПК, якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд за клопотанням сторони спору чи прокурора зобов'язаний витребувати від підприємств та організацій незалежно від їх участі у справі документи і матеріали, необхідні для вирішення спору.

Положення цієї статті кореспондують ст. 43 цього Кодексу стосовно оцінки судом доказів за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на все-

бічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності.

Повнота встановлення фактичних обставин та їх юридична оцінка судами двох попередніх інстанцій входила до предмета дослідження суду касаційної інстанції.

Такі правила встановлено і в КАС, який, зокрема, у ч. 1 ст. 11 містить положення про здійснення розгляду і вирішення справ в адміністративних судах на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а в частинах 4 та 5 цієї статті покладає на суд обов'язок вживати передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи; зобов'язує суд запропонувати особам, які беруть участь у справі, подати докази або з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає.

Суди двох попередніх інстанцій при розгляді справи вищезазначені вимоги процесуального закону порушили.

Суд касаційної інстанції не надав цій обставині належного правового значення незважаючи на посилення відповідача на порушення кримінальної справи щодо директора ТОВ — В. — і наявність правових підстав у судів першої та апеляційної інстанцій для витребування доказів для з'ясування обставин, які мають правове значення.

Касаційний суд не звернув уваги на те, що додане до касаційної скарги відповідача пояснення містило інформацію про: істотну неповноту встановлення фактичних обставин; з'ясування під час розслідування кримінальної справи факту нездійснення господарських операцій суб'єктами господарювання (приватні підприємства «Котур» та «Торекс»), що за обставинами справи мали бути постачальниками виробника товару приватного підприємства «Електроприлад-комплектація», але зареєстровані на осіб, які не здійснюють підприємницьку діяльність цих суб'єктів і щодо яких порушена кримінальна справа, що перебувала на розгляді у Ленінському районному суді м. Луганська; ліквідацію нерезидента-покупця — «V.S.B.E. Company LTD», Nevis Corporation (P.O.B. 556 Main Street Charlestown, London) — за порушення законодавства держави о. Невіс, за даними Національного центрального бюро Інтерполу, ще 31 червня 2002 р., тобто задовго до тієї дати, яка значиться в документах, наданих на підтвердження здійснення експорту та перерахування коштів комісіонеру (товариство з обмеженою відповідальністю «СВР-2002»), з котрим позивач уклав договір комісії від 16 квітня 2004 р.

Посилання судів на невизнання недійсними договорів як на підставу обґрунтованості вимог не відповідає вимогам чинного законодавства. Визнавати відповідні угоди при встановленні факту їх протиправності недійсними не потрібно, оскільки

угоди, які завідомо суперечать інтересам держави та суспільства (ст. 207 ГК), є одночасно такими, що порушують публічний порядок, а отже, — нікчемними (ст. 228 ЦК) і ніяких зобов'язань бюджету не породжують.

За вчинення таких угод настає адміністративно-господарська відповідальність (статті 238, 239 ГК) у вигляді санкцій, установлених ч. 1 ст. 208 цього Кодексу).

Відповідно до частин 2 і 3 ст. 159 КАС законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права; обґрунтованим — рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

За змістом ст. 220 КАС суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, правової оцінки обставин у справі, а отже, вимоги даної норми включають в себе обов'язок касаційного суду перевірити повноту встановлення фактичних обставин.

Відповідно до ч. 2 ст. 227 КАС підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є порушення норм матеріального чи процесуального права, які призвели або могли призвести до неправильного вирішення справи і не можуть бути усунені судом касаційної інстанції.

Таким чином, скарги заступника прокурора м. Києва та ДПІ підлягають частковому задоволенню, а постановлені у справі судові рішення — скасування з направленням справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

При новому розгляді справи суду слід врахувати, що згідно з ч. 1 ст. 138 КАС предметом доказування є обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги чи заперечення або які мають інше значення для вирішення справи та які належить встановити при ухваленні судового рішення у справі.

Керуючись статтями 241—243 КАС, колегія судів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила:**

Скарги заступника прокурора м. Києва та ДПІ задовольнити частково.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 7 вересня 2006 р., постанову Київського апеляційного господарського суду від 24 травня 2005 р. та рішення Господарського суду м. Києва від 24 лютого 2005 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

Постанова є остаточною і не може бути оскаржена, крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Рішення у господарських справах

На підставі ст. 35 ГПК рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору

Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 6 березня 2007 р. (в и т я г)

У травні 2005 р. фірма «Виробничо-комерційна організація «Крим» (далі — Фірма) звернулася у Господарський суд Автономної Республіки Крим із позовом до закритого акціонерного товариства з іноземними інвестиціями «Яліта» (далі — Товариство) про визнання дійсним договору позики від 15 травня 2003 р. (далі — договір позики) та визнання за позивачем права власності на об'єкт незавершеного будівництва — комунальну їдальню у м. Ялта.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що Фірма і Товариство 15 травня 2003 р. уклали договір позики, згідно з умовами якого позивач надав відповідачу безвідсоткову поворотну допомогу (позику) у розмірі 50 тис. грн, а відповідач зобов'язався повернути її у строк, визначений договором, — після 15 червня 2003 р. Виконання зобов'язання щодо повернення позики відповідач забезпечив заставою, предметом якої став об'єкт незавершеного будівництва — комунальна їдальня, що знаходиться на території закритого акціонерного товариства «Санаторій «Золотий пляж» (далі — Санаторій) та належить Товариству (розд. 8 договору позики). Оскільки Товариство не виконало зобов'язання за вказаним договором, Фірма просила визнати за нею право власності на заставлене майно. Водночас позивач просив визнати договір позики дійсним.

Господарський суд Автономної Республіки Крим рішенням від 25 квітня 2006 р. у задоволенні позову відмовив. Рішення обґрунтоване посиланням на те, що спірне майно перебуває у власності Санаторію, а отже, Товариство, не будучи його власником, не мало права передавати це майно в заставу за договором позики. Факт належності майна на праві власності Санаторію встановлений у рішенні Ялтинського міського суду від 10 січня 2005 р. та ухвалі Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 17 травня 2005 р. у справі за позовом Санаторію до Товариства, Фірми і Ч., треті особи — виконавчий комітет Лівадійської селищної ради, комунальне підприємство «Ялтинське бюро технічної інвентаризації», про визнання угод недійсними. На підставі ч. 4 ст. 35 ГПК рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору.

Водночас, з урахуванням приписів ст. 4 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» (далі — Закон «Про власність»), статей 4, 13 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» (далі — Закон «Про заставу») господарський суд дійшов висновку про недійсність розд. 8 договору позики та, пославшись на статті 215—217, 220 ЦК, зазначив про його нікчемність.

Постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 8 червня 2006 р. зазначене рішення Господарського суду Автономної Республіки Крим залишено без змін.

Вищий господарський суд України постановою від 14 грудня 2006 р. названі постанову апеляційного господарського суду та рішення Господарського суду Автономної Республіки Крим скасував і передав справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

8 лютого 2007 р. Верховний Суд України порушив провадження за касаційною скаргою Санаторію, в якій останній просив скасувати постанову Вищого господарського суду України від 14 грудня 2006 р. На обґрунтування скарги зроблено посилання на різне застосування Вищим господарським судом України одного й того ж положення закону в аналогічних справах, неправильне застосування норм матеріального та процесуального права.

Заслухавши суддю-доповідача, обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи та перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Мотивуючи постанову про скасування судових рішень у справі, Вищий господарський суд України послався на неправильне застосування місцевим та апеляційним господарськими судами приписів ЦК до оцінки розд. 8 договору позики, оскільки останній укладений 15 травня 2003 р., тобто до набрання чинності зазначеним Кодексом. Інших доводів незаконності судових рішень у постанові касаційної інстанції не наведено.

Проте з таким висновком погодитися не можна.

Відповідно до ч. 1 ст. 111¹⁰ ГПК підставами для скасування або зміни рішення місцевого чи апеляційного господарського суду або постанови апеляційного господарського суду є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права.

Водночас, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1976 р. № 11 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України від 24 квітня 1981 р. № 4, від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 25 травня 1998 р. № 15) «Про судові рішення» рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги ци-

вільного процесуального законодавства і всебічно перевіривши обставини, вирішив справу у відповідності з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин, а за їх відсутності — на підставі закону, що регулює подібні відносини, або виходячи із загальних засад та змісту законодавства України.

Обґрунтованим визнається рішення, в якому повно відображені обставини, що мають значення для даної справи, висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності й підтверджуються достовірними доказами, дослідженими в судовому засіданні.

Вказавши на помилкове застосування норм матеріального права, Вищий господарський суд України не спростував висновки місцевого та апеляційного господарських судів, які повно з'ясували обставини справи, з урахуванням приписів ч. 4 ст. 35 ГПК правомірно взяли до уваги встановлений у рішенні Ялтинського міського суду від 10 січня 2005 р. та ухвалі Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 17 травня 2005 р. факт належності спірного майна на праві власності Санаторію, а не Товариству. Отже, оцінивши зміст розд. 8 договору позики, посиланням на який обґрунтовані вимоги позивача щодо визнання права власності на майно, з огляду на приписи ст. 4 Закону «Про власність», статей 4, 13 Закону «Про заставу», господарські суди правильно вказали на його недійсність та відмовили в задоволенні позову.

Водночас помилкове посилання в рішенні місцевого господарського суду та постанові апеляційного господарського суду на норми ЦК, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., не вплинуло на законність вказаних судових рішень.

Виходячи з положень статей 6, 8 Конституції України Судова палата у господарських справах Верховного Суду України не визнала за необхідне направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки це суперечило б положенням ст. 125 Основного Закону України, статей 2, 39 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» щодо визначення статусу Верховного Суду України та його завдання забезпечити законність у здійсненні правосуддя і викликало б конституційно недопустиму необхідність скасування законного рішення суду першої інстанції. У зв'язку з цим наведений у ст. 111¹⁸ ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги на постанову Вищого господарського суду України не є процесуальною перешкодою для прийняття Судовою палатою у господарських справах зазначеного рішення.

Керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу Санаторію задовольнила: постанову Вищого господарського суду України від 14 грудня 2006 р. скасувала, а постанову Севастопольського апеляційного господарського суду від 8 червня 2006 р. залишила в силі.

Рішення у кримінальних справах

Відповідно до ст. 64 КК України довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Застосування судом цього виду покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання, та без належного мотивування, чому суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк, потягло зміну вироку

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26 червня 2007 р.
(в и т я г)*

Апеляційний суд Херсонської області вироком від 26 лютого 2007 р. засудив С. за ч. 1 ст. 115 КК на 15 років позбавлення волі та за пунктами 9, 13 ч. 2 цієї статті — до довічного позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів

засудженому призначено остаточне покарання у виді довічного позбавлення волі.

Згідно з вироком С. визнано винним у тому, що він 4 листопада 2006 р. на ґрунті особистих неприязних стосунків із В., які виникли через вимогу останньої залишити її будинок та припинити стосунки з її дочкою, з метою вбивства умисно заподіяв потерпілій декілька ударів молотком та саперною лопаткою по голові, внаслідок чого вона померла.

Коли до будинку В. зайшов співмешканець потерпілої — М., С., щоб приховати вчинене, вирішив його вбити. Із цією метою засуджений завдав зазначеними предметами ударів по голові М., заподіявши відкритий перелом кісток черепа, забій головного мозку, від яких потерпілий помер на місці вчинення злочину.

У касаційній скарзі засуджений С. зазначив, що вбивства В. він не вчиняв, а М. убив, перебуваючи у стані необхідної оборони. Він стверджував, що покарання про вчинення ним вбивства він давав під час досудового і судового слідства внаслідок застосування до нього працівниками міліції недозволених ме-

тодів слідства. З урахуванням наведеного засуджений просив скасувати вирок, а справу направити на нове розслідування.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши викладені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про необхідність задовольнити її частково з таких підстав.

Висновок суду про доведеність винності засудженого у вчиненні інкримінованих йому злочинів за обставин, викладених у вирокі, ґрунтується на ретельно перевірених у судовому засіданні доказах, зокрема, протоколі огляду місця події, висновках судово-медичних експертиз щодо В. і М, показаннях С., які він давав під час досудового слідства і в судовому засіданні, повністю визнавши свою вину.

Посилання С. на те, що він вбив тільки М., захищаючись від нападу останнього, а у вчиненні ним умисного вбивства В. обмовив себе унаслідок застосування до нього незаконних методів слідства, визнані безпідставними.

Засуджений не навів доводів, які б свідчили, що М. чинив на нього напад. Відповідних обставин не встановили органи досудового слідства й суд.

Згідно з даними судово-медичних експертиз на трупах В. і М. не виявлено тілесних ушкоджень, які б могли утворитися за можливої боротьби чи самооборони.

Показання С. про вчинення інкримінованих йому злочинів підтверджено й іншими доказами, які суд обґрунтовано визнав достовірними і поклав в основу вироку.

Суд у повному обсязі дослідив обставини справи, належно оцінив наявні у ній докази та правильно кваліфікував дії С. за ч. 1 ст. 115, пунктами 9, 13 ч. 2 цієї статті.

Разом з тим, призначаючи засудженому покарання у виді довічного позбавлення волі, суд не врахував, що С. під час досудового слідства і судового розгляду справи повністю визнав свою вину, щиро розкався у вчиненому, злочин вчинив уперше, активно сприяв розкриттю злочину. Органи досудового слідства частково визнали зазначені обставини такими, що пом'якшують покарання. Тому застосовувати до С. покарання у виді довічного позбавлення волі необхідності немає.

З огляду на це колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Апеляційного суду Херсонської області від 26 лютого 2007 р. змінила: пом'якшила засудженому покарання, призначивши за пунктами 9, 13 ч. 2 ст. 115 КК 15 років позбавлення волі, а на підставі ст. 70 цього Кодексу за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1, пунктами 9, 13 ч. 2 ст. 115 КК, визначила йому остаточне покарання у виді 15 років позбавлення волі. У решті вирок залишено без змін.

Безпорадний стан потерпілої як кваліфікуюча ознака злочину, передбаченого ст. 152 КК України, — це такий фізичний або психічний стан потерпілої, коли вона не здатна усвідомлювати характеру і значення вчинюваних із нею дій або, усвідомлюючи їх, не може чинити опір гвалтівникові.

Дії винних суд помилково кваліфікував як зґвалтування, вчинене із використанням безпорадного стану потерпілої, оскільки вона чинила їм опір

Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 липня 2007 р.

(в и т я з)

Апеляційний суд Вінницької області вирокіом від 22 лютого 2007 р. засудив: Ф. — за ч. 3 ст. 152 КК — на вісім років позбавлення волі; С. — за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК — на 12 років позбавлення волі, за ч. 4 ст. 152 КК — на дев'ять років позбавлення волі, а на підставі ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом часткового складання призначених покарань визначив йому остаточне покарання у виді 13 років позбавлення волі.

Цим вирокіом виправдано: С. — за ч. 3 ст. 153 КК, а Ф. — за ч. 2 цієї статті.

Постановлено стягнути із С. на користь потерпілої О.І. 5 тис. 300 грн на відшкодування матеріальної шкоди та 95 тис. грн — моральної шкоди, а з Ф. — 5 тис. грн моральної шкоди.

Ф. і С. визнано винними у вчиненні таких злочинів.

23 червня 2006 р. вони, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, скориставшись безпорадним станом сп'янілої О., привели її з метою зґвалтування на кладовище, де, застосовуючи фізичне насильство, за домовленістю потерпілої зґвалтував Ф., а потім, подолавши її опір, — С. Після того як Ф. залишив місце події, С., побоюючись помсти з боку родичів О., задушив її.

У касаційній скарзі захисник засудженого Ф., посилаючись на відсутність у справі будь-яких доказів про винність Ф. у вчиненні інкримінованих йому дій, просив вирок апеляційного суду скасувати, а справу закрити за відсутністю в діях складу злочину.

Вирок щодо С. в касаційному порядку не оскаржено та касаційного подання щодо нього не внесено.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши викладені в касаційній скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що скарга підлягає задоволенню частково з таких підстав.

(Продовження на с. 40)

Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва

О.В. Дудоров,
професор кафедри
кримінального права
Луганського державного
університету внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка,
доктор юридичних наук,
доцент

М.І. Мельник,
керівник служби
Голови Верховного Суду
України,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

Законом від 11 січня 2007 р. № 578-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» (далі — Закон № 578-V) Кримінальний кодекс України (далі — КК) було доповнено ст. 197¹, що має назву «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». У ній йдеться про два самостійні (хоч і пов'язані між собою) злочини — самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної школи її законному володільцю або власнику (ч. 1), і самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (ч. 3). Кваліфікуючі ознаки цих злочинів вказані відповідно у ч. 2 і ч. 4 зазначеної статті.

Запровадження цих кримінально-правових заборон є формою державного реагування на відповідні порушення земельного законодавства, які нині в Україні стали масовими явищем. Наскільки вони виявляються ефективними — з'ясується з часом. На наш погляд, дівість розв'язання цієї надзвичайно складної суспільної проблеми у такий спосіб видається сумнівною з огляду хоча б на неадекватність засобів факторам, які зумовлюють поширеність зазначеного негативного соціального явища.

Передусім, слід зазначити, що введення у КК ст. 197¹ не можна визнавати як криміналізацію передбаченої цією статтею протиправної поведінки. Помилковим видається твердження, яке міститься у листі Державного комітету України по земельних ресурсах від 3 квітня 2007 р. № 14-26-7/2367 «Щодо притягнення порушників земельного законодавства до відповідальності за самовільне зайняття земель-

ної ділянки», що Законом № 578-V «введена кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво»¹. Насправді самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будинків або споруд цілком виправдано тлумачилося в юридичній літературі як різновид самовільних, вчинюваних всупереч установленому законом порядку дій, які за умови заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника та їх оспорюваності могли розцінюватись як самоправство і тягнути кримінальну відповідальність за ст. 356 КК².

Такий підхід підкріплюється і судовою практикою.

Наприклад, ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 грудня 2006 р. було підтверджено правильність кваліфікації за ст. 356 КК дій осіб, засуджених Могилів-Подільським міськрайонним судом Вінницької обл. за те, що вони шляхом руйнування встановленого державним виконавцем паркану захопили у березні 2004 р. земельну ділянку, яка належить потерпілій згідно з Державним актом на право приватної власності на землю, позбавивши її можливості вирощувати сільськогосподарську продукцію.

З урахуванням викладеного викликає сумнів щодо обґрунтованості віднесення злочинів, передбачених ст. 197¹, до злочинів проти власності (розд. VI Особливої частини КК) — за своїми ознаками вони

¹ Адвокат Бухгалтера. — 2007. — № 16. — С. 18.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид. переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2003. — С. 929—930.

можуть розглядатись як різновиди самоуправства у сфері земельних відносин. З огляду на це, їх місце — серед злочинів проти авторитету органів державної влади та органів місцевого самоврядування. До речі, свого часу в нашій країні вже існувала кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, які визнавалися злочинами проти порядку управління (ст. 199 КК УРСР 1960 р.). В юридичній літературі досить переконливо аргументувалася думка про те, що безпосереднім об'єктом самовільного зайняття земельної ділянки є не стільки право виняткової державної власності на землю, скільки встановлений порядок надання землі³. Слід зазначити, що автори законопроекту, ухвалення якого парламентом як закону призвело до появи у КК ст. 197¹, пропонували доповнити КК ст. 356¹ «Самовільне захоплення земельної ділянки» — вони обґрунтовували необхідність такого рішення, насамперед, потребою вдосконалити систему управління земельними ресурсами, забезпечити контроль за їх використанням та охороною.

Відповідно до ч. 1 ст. 116 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (із змінами; далі — ЗК) громадяни та юридичні особи набувають право власності та право користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади (органів місцевого самоврядування) та державних органів приватизації щодо земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації, в межах їх повноважень, визначених у ЗК. Набуття права на землю здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування. Самовільно займаючи земельні ділянки та здійснюючи на них самовільне будівництво, особи порушують встановлений законодавством порядок набуття права на землю, невід'ємним елементом якого є нормальна управлінська діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин.

Разом з тим має право на існування і точка зору, згідно з якою вважається виправданим віднесення розглядуваних суспільно небезпечних діянь до злочинів проти власності (необхідність віднесення самовільного захоплення землі до злочинів проти власності свого часу відстоював П.С. Матишевський)⁴. Вирішуючи питання про суть самовільного зайняття земельної ділянки, М.В. Шульга його характерною рисою називає те, що це діяння завжди спрямоване і безпосередньо пов'язане з порушенням належних власнику земельної ділянки правомочностей щодо володіння, користування та розпорядження нею.

³ Див.: Федоров В.Н. Вопросы совершенствования законодательства о самовольном захвате земли // Уголовно-правовая охрана экономической системы СССР : Сборник науч. трудов. — М., 1987. — С. 77—79.

⁴ Див.: Матишевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. — К., 1996. — С. 14—16.

«У разі самовільного зайняття земельної ділянки порушник або присвоює собі правомочність щодо розпорядження чужою земельною ділянкою, або створює перешкоди власнику щодо розпорядження нею»⁵.

Відповідно до ст. 78 ЗК земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності, а право власності на землю означає традиційну тріаду — право володіти, користуватись і розпоряджатись земельними ділянками. ЗК регламентує те, яким способом може набуватися право власності на землю (це може бути не лише передбачене ст. 116 ЗК, так би мовити, первинне отримання земельної ділянки із земель державної та комунальної власності), а також те, які права та обов'язки мають суб'єкти права власності на землю, у тому числі громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи і територіальні громади (статті 81—91).

Слід зазначити, що за змістом аналізованих кримінально-правових заборон шкода, передбаченими ними злочинами, може бути заподіяна не лише різним власникам земельних ділянок, а й не власникам—землекористувачам (у тексті КК йдеться про законних володільців земельних ділянок). Це — особи, які мають право постійного користування земельними ділянками, орендарі земельних ділянок, а також концесіонери (статті 92—94 ЗК, закони України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» і від 16 липня 1999 р. № 997-XIV «Про концесії»). Права землекористувачів (за винятком права відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину, а також якщо інше не передбачене законом або договором) збігаються з правами власників земельних ділянок. Йдеться, зокрема, про права: самостійно господарювати на землі; власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію; використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; споруджувати житлові будинки, виробничі та інші будівлі та споруди (статті 90, 95 ЗК).

З урахуванням розташування розглядуваної статті у системі Особливої частини КК та закріпленого у ст. 14 Конституції України положення про гарантування права власності на землю і викладених міркувань, вважаємо, що **основний безпосередній об'єкт злочину**, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК, можна визначити як право власності на землю (право користування землею), а злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197¹ КК, — як встановлений законодавством порядок будівництва на земельних ділянках відповідних об'єктів (будівель та споруд). Додатковим об'єктом вказаних злочинів виступає правомірна

⁵ Шульга М. Самовільне зайняття земельної ділянки // Юридичний вісник України. — 7—13 серпня 2004 р. — № 32.

управлінська діяльність державних і самоврядних органів у галузі земельних та архітектурно-будівельних відносин.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК, виступає не земля у значенні одного з елементів довкілля — верхнього шару земної поверхні, що виконує поселенську, економічну, екологічну та інші життєзабезпечуючі функції, а *конкретна земельна ділянка*, якою згідно зі ст. 79 ЗК треба розуміти частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Таким чином, юридичними ознаками земельної ділянки як об'єкта права власності та як предмета розглядуваного злочину визнаються: 1) її виокремлення в аспекті землевпорядкування за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорій земельного фонду країни; 2) визначення правового титулу належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї⁶. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на: 1) поверхневий (ґрунтовий) шар; 2) водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться; 3) простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і вглиб, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Аналізований злочин може бути вчинений стосовно земельної ділянки будь-якої категорії, на які землі України поділяються за основним цільовим призначенням (землі сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, водного фонду, промисловості, транспорту, запасу тощо). При цьому належність самовільно зайнятої земельної ділянки до земель із специфічним правовим режимом (наприклад, до земель в охоронних зонах) визнається кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 197¹ КК). Варто враховувати і те, що згідно зі ст. 84 ЗК об'єктами права державної власності, на які може посягати винний, є не тільки конкретні земельні ділянки, виокремлені за ознаками визначення місць розташування і встановлення меж на земній поверхні, а й усі землі відповідних категорій у просторових межах держави, які не віднесені до комунальної та приватної власності.

Будівлю як предмет злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197¹ КК, слід розуміти об'єкт будівництва, призначений для постійного або тимчасового перебування людей із захистом їх від впливу несприятливих атмосферних умов (житловий будинок, літня кухня, школа, вокзал тощо). Споруда — це об'ємна, площинна або лінійна наземна, надземна чи підземна будівельна система (інженерно-будівельний об'єкт), що не належить до будівель, яка складається з несучих та в окремих випадках з огорожувальних конструкцій і призначена для виконання виробничих процесів

різних видів, зберігання матеріалів, виробів, устаткування, для тимчасового перебування людей, пересування людей та вантажів тощо (наприклад, цех, склад, сарай, гараж, погріб, вежа, міст, тунель). Для кваліфікації за ч. 3 і ч. 4 ст. 197¹ КК не має значення те, яке призначення має самовільно збудована будівля або споруда — житлово-цивільне, комунальне, промислове або інше.

З'ясовуючи зміст **об'єктивної сторони** злочинного діяння, позначеного у частинах 1 і 2 ст. 197¹ КК як «самовільне зайняття земельної ділянки», необхідно констатувати відсутність однозначного розуміння цього термінологічного звороту навіть серед фахівців із земельного права. Згідно зі ст. 125 ЗК право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після одержання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації. Це означає, що наявність рішення уповноваженого органу про передачу земельної ділянки у власність або надання її у користування поки що не створює права на землю і є лише умовою для виникнення такого права у майбутньому. Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди та його державної реєстрації. ЗК забороняє приступати до використання земельної ділянки до встановлення її меж у натурі (на місцевості), одержання документа, що посвідчує право на неї, та державної реєстрації. Право земельного сервітуту виникає після його державної реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на земельну ділянку (ч. 3 ст. 100 ЗК).

З огляду на наведені законодавчі положення суть самовільного зайняття земельної ділянки інколи вбачається у зайнятті та використанні особою чужої земельної ділянки без законних на те підстав, тобто за відсутності оформленого у встановленому порядку права власності чи іншого права на землю. Зокрема, до самовільного зайняття належить користування наданою земельною ділянкою до здійснення відведення землі в натурі (на місцевості) та одержання її реєстрації документа, що посвідчує право на землю⁷. Подібне широке, однак таке, що формально ґрунтується на вимогах чинного земельного законодавства, визначення аналізованого поняття знайшло закріплення у ст. 1 Закону від 19 червня 2003 р. № 963-IV «Про державний контроль за використанням та охороною земель», де сказано, що самовільне зайняття земельних ділянок — це будь-які дії особи, які свідчать про фактичне використання не наданої їй земельної ділянки чи намір використовувати земельну ділянку до встановлення її меж у натурі (на

⁶ Див.: Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / За заг. ред. В.В. Медведчука. — К., 2004. — С. 213.

⁷ Див.: Бабєєва Е. А. Щодо питання про необхідність встановлення кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельних ділянок // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції, Донецьк, 17—18 листопада 2006 р. — Донецьк, 2006. — С. 158—159; Земельний кодекс України: науково-практичний коментар / За ред. В.І. Семчика. — К., 2003. — С. 646.

місцевості), до одержання документа, що посвідчує право на неї, та до його державної реєстрації.

Водночас значна кількість дослідників наголошує на тому, що не будь-яке заволодіння земельною ділянкою без належним чином оформленого і зареєстрованого правовстановлювального документа (а ним є державний акт на право власності на земельну ділянку, державний акт на право постійного користування земельною ділянкою або договір оренди) може розглядатись як самовільне зайняття земельної ділянки, і що у це поняття у зазначеному Законі вкладено занадто широкий зміст⁸. Йдеться про те, що в Україні одержання та реєстрація державного акта про право на землю триває в середньому від шести місяців до двох років, і використання протягом цього часу земельної ділянки, наданої особі за рішенням уповноваженого органу або отриманої на іншій законній підставі, є не самовільним зайняттям земельної ділянки, а використанням останньої без правовстановлювального документа.

Цікаво, що у законодавстві Російської Федерації (ст. 7.1 КпАП РФ) чітко розрізняється самовільне зайняття земельної ділянки, з одного боку, та використання земельної ділянки без оформлених у встановленому порядку правовстановлювальних документів на землю, з другого. Фактично у випадку здійснення експлуатації земельної ділянки до одержання документа, що посвідчує право на неї, та його державної реєстрації має місце самостійне земельне правопорушення, яке не пов'язане з порушенням прав власника земельної ділянки або користувача нею, і за вчинення якого може наставати хіба що адміністративна відповідальність за ст. 188⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП) — «Невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорони природних ресурсів»). На користь наведеного підходу свідчить і внутрішня суперечливість земельного законодавства: якщо ст. 125 ЗК виникнення права власності та права користування земельною ділянкою пов'язує з одержанням документа, що посвідчує право на земельну ділянку, та його державною реєстрацією, то ст. 116 ЗК, як вже зазначалося, підставою набуття права на землю називає рішення уповноваженого органу про передачу земельної ділянки у власність або надання її у користування.

Дотримуються викладеної точки зору і фахівці Державного комітету України по земельних ре-

сурсах: у листі цього органу від 16 серпня 2006 р. № 14-17-4/6045 «Щодо застосування терміна «самовільне зайняття земельної ділянки» вказується на неправильність кваліфікації як самовільного зайняття земельної ділянки у випадках використання земельної ділянки особою, яка хоч і не має поки що належного правовстановлювального документа, однак: 1) одержала земельну ділянку у власність або користування на підставі рішення органу виконавчої влади (органу місцевого самоврядування); 2) набула право на земельну ділянку на підставі цивільно-правового договору (наприклад, міни, дарування, довічного утримання) або в порядку прийняття спадщини⁹. Так, відповідно до ч. 1 ст. 120 ЗК до особи, яка придбала житловий будинок, будівлю або споруду, переходить право власності на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення, у розмірах, установлених договором.

За такого (вузького) розуміння самовільного зайняття земельної ділянки, яке, на нашу думку, узгоджується з етимологією поняття «самовільний» (той, що здійснюється без дозволу, самочинний¹⁰) і яке конче необхідно у законодавчому порядку відмежувати від використання земельної ділянки без правовстановлювального документа, вже зовсім іншими є масштаби самовільно зайнятих земель в Україні. За інформацією начальника Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель О.М. Нечипоренка, площа таких земель складає не 3 млн га (як це має місце згідно з деякими оцінками), а «всього» понад 200 тис. га, і саме до осіб, які захопили такі ділянки, має, на його переконання, застосовуватися кримінальна відповідальність, передбачена ст. 197¹ КК¹¹.

Обґрунтованість обмежувального тлумачення кримінального закону щодо регламентації відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки підтверджується зверненням до закріпленого у ст. 63 Конституції принципу презумпції невинуватості, одне з правил якого велить: усі сумніви щодо доведеності вини особи, які неможливо усунути, повинні тлумачитись на її користь. На нашу думку, зазначене конституційне правило означає існування ситуацій, коли неможливо дати адекватну правову оцінку вчиненому діянню на підставі наявної доказової бази, тобто це правило має комплексний (як процесуальний, так і матеріальний) характер. Оскільки остаточна правова оцінка вчиненому дається лише судом, то і при застосуванні норм кримінального закону конституційне правило «тлумачення сумнівів»

⁸ Докладніше див.: Кулиннич П. Протидія самовільному зайняттю землі — дійсна й надумана // Юридичний вісник України. — 16—22 вересня 2006 р. — № 37; Рогачев Ю. «Бездокументне» пользование землей // Юридическая практика. — 24 октября 2006 г. — № 43; Фінашко В. Відповідальність за порушення земельного законодавства при самовільному зайнятті земельних ділянок // Вісник податкової служби України. — 2006. — № 38. — С. 25—27; Шульга М. Самовільне зайняття земельної ділянки // Юридичний вісник України. — 7—13 серпня 2004 р. — № 32.

⁹ Див.: Адвокат Бухгалтера. — 2006. — № 26. — С. 10—11.

¹⁰ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Буцел. — К.; Ірпінь, 2005. — С. 1287.

¹¹ Див.: Нечипоренко А. «Иницировать привлечение к уголовной ответственности всех подряд неправильно» // Бизнес. — 16 апреля 2007 г. — № 16. — С. 56—58.

має відігравати не менш вагому роль, ніж під час процесуального прийняття рішення у справі¹².

Зазначене спонукає висловитись за необхідність включити до ст. 2 КК положення, подібне до ч. 3 ст. 63 Конституції, яке б дало змогу враховувати специфіку вирішення питань матеріального права у разі неоднозначного розуміння положень як КК, так і регулятивного законодавства, до норм якого відсилають бланкетні диспозиції кримінально-правових норм. В.О. Навроцький також висловлюється за включення до КК правила про кваліфікацію вчиненого у разі нечіткості закону та викликаной цим колізії між інтересами особи і держави. При цьому для вченого безспірним є те, що при кримінально-правовій кваліфікації у подібних ситуаціях усі сумніви мають тлумачитися на користь обвинуваченого¹³.

Отже, під **самовільним зайняттям земельної ділянки** пропонуємо розуміти лише фактичне заволодіння та (або) користування чужою земельною ділянкою, вчинене в особистих інтересах або інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка у встановленому порядку не надавалась у користування (постійне, оренда, земельний сервітут), або не передавалась у власність.

Наприклад, не вважається самовільним зайняттям земельної ділянки її використання орендарем на підставі укладеного договору оренди земельної ділянки, навіть якщо цей договір не був посвідчений нотаріально (лист Державного агентства земельних ресурсів України від 8 серпня 2007 р. № 14-13-13/3124)¹⁴ та (або) належним чином не зареєстрований, як цього вимагає Порядок державної реєстрації договорів оренди землі (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1998 р. № 2073). Немає підстав вести мову про кримінальну відповідальність у випадку використання земельної ділянки без державного акта на неї особою, якій ця ділянка у свій час (до 1990 р.) була надана за рішенням не органу влади, а, наприклад, керівництва сільськогосподарського підприємства. Тим більше, що неконституційними визнані положення: п. 6 розд. X «Перехідні положення» ЗК щодо зобов'язання переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право власності або право оренди; п. 6 Постанови Верховної Ради України від 18 грудня 1990 р. «Про земельну реформу» (зі змінами) в частині втрати громадянами, підприємствами, установами, організаціями (після закінчення строку вказаного переоформлення) наданого їм права користування земельною

ділянкою (рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками). Не містить ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197¹ КК, і використання землі, наданої за рішенням уповноваженого органу, до встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості), оскільки у такій ситуації відсутні: 1) самовільність зайняття землі у відстоюваному нами значенні; 2) як така юридично оформлена земельна ділянка — предмет розглядуваного злочинного посягання.

Зайняття земельної ділянки як злочин може полягати у різних діях, у тому числі в експлуатації земельної ділянки у значенні вилучення її корисних властивостей. Йдеться, зокрема, про: огороження ділянки; виставлення охорони, яка перешкоджає власнику земельної ділянки чи землекористувачеві здійснювати свої права на землю; вирощування сільськогосподарських культур; видобування корисних копалин; розміщення товарів, техніки і будівельних матеріалів. Якщо користування самовільно зайнятою земельною ділянкою набуває вигляду самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 197¹ КК (або ч. 2 і ч. 4 ст. 197¹ КК), оскільки у такій ситуації має місце реальна сукупність злочинів, що утворюється вчиненими у різний час діями, передбаченими різними частинами однієї статті Особливої частини КК.

Розглядуваний злочин потрібно **відрізнати** від шахрайства і вимагання — інших злочинів проти власності, предметом яких у вітчизняному кримінальному праві традиційно визнається і право на майно. Якщо самовільне зайняття земельної ділянки означає фактичне заволодіння (користування) земельною ділянкою, не поєднане з отриманням титулу на неї, то винний у шахрайстві або вимаганні у певний спосіб отримує (прагне отримати) правовстановлювальний документ на земельну ділянку, а отже, право на неї як різновид нерухомості (ст. 181 Цивільного кодексу України), щодо відчуження якої законом встановлені спеціальні правила.

Вважаємо, що самовільне зайняття земельної ділянки слід також відрізнати від порушення порядку надання земельної ділянки у власність чи у користування (неправильне оформлення правовстановлювального документа, ухвалення рішення про надання земельної ділянки всупереч чинному законодавству або неуповноваженим органом чи особою, у завищеному розмірі або особі, яка не має права на отримання конкретної земельної ділянки тощо). Такі діяння можуть кваліфікуватися за статтями КК, які передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності. Наприклад, на практиці непоодинокі випадки, коли сільські голови як посадові особи органів місцевого само-

¹² Див.: Кибальник А.Г. Конституционное правило «толкования сомнений» и применение норм уголовного закона // Конституционные основы уголовного права. Материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации. — М., 2006. — С. 248—250.

¹³ Див.: Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. — К., 2006. — С.127—130.

¹⁴ Див.: Адвокат Бухгалтера. — 2007. — № 26. — С. 4—5.

врядування складають завідомо неправдиві документи — рішення сільських рад нібито про виділення земельних ділянок при тому, що колегіально ці питання не розглядалися¹⁵. Відсутнє кримінально каране самовільне зайняття земельної ділянки і в тому разі, коли рішення державного органу (органу місцевого самоврядування) або службової особи про передачу земельної ділянки у власність або надання її у користування ухвалено внаслідок давання-одержання хабара. Наявність відповідного рішення уповноваженого органу інкримінування ст. 197¹ КК виключає, а кримінально-правова оцінка вчиненому має даватися знову із посиланням на норми КК про службові злочини.

Передбачене ч. 1 ст. 197¹ КК самовільне зайняття земельної ділянки є злочином із матеріальним складом, який вважається **закінченим** з того моменту, коли особа фактично заволоділа земельною ділянкою або розпочала її протиправну експлуатацію (освоєння), завдавши цим власнику земельної ділянки або її законному володільцю значної шкоди. Кількісний аспект цієї кримінально утворюючої ознаки, яка дає змогу відмежувати злочинне самовільне зайняття земельної ділянки від відповідного адміністративного проступку (ст. 53¹ КпАП), визначений у примітці до ст. 197¹ КК: шкода визнається значною, якщо вона у 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Розкриваючи змістову наповнюваність суспільно небезпечних наслідків — значної шкоди, завданої власнику земельної ділянки або її законному володільцю, у першу чергу, потрібно брати до уваги положення Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963). Згідно з цим нормативно-правовим актом розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, визначається Державною інспекцією з контролю за використанням і охороною земель та її територіальними органами за спеціальною формулою з урахуванням таких показників: площа самовільно зайнятої земельної ділянки; середньорічний дохід, який можна отримати від використання земель за цільовим призначенням; коефіцієнт функціонального використання земель; коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель. Визначення розміру заподіяної шкоди у випадку належності самовільно зайнятої земельної ділянки до земель житлової та громадської забудови має особливість, яка полягає у врахуванні спеціальних коефіцієнтів (застосовуються до на-

селених пунктів обласного значення, міст Києва і Севастополя, населених пунктів, віднесених до курортних), а також у тому, що розмір середньорічного доходу, який можна отримати від земель житлової та громадської забудови, диференційовано залежно від належності населеного пункту до тієї чи іншої групи за чисельністю населення.

Вважаємо однак, що з погляду застосування ч. 1 ст. 197¹ КК до шкоди, заподіяної власнику земельної ділянки або землекористувачеві, можуть включатися й інші складові, зокрема: 1) збитки, пов'язані із знищенням або пошкодженням зелених насаджень або руйнуванням будівель чи споруд (наприклад, гідротехнічних), які знаходилися на самовільно зайнятій земельній ділянці; 2) витрати, які особа мусить понести для відновлення: а) свого порушеного права на земельну ділянку (скажімо, проведення геодезичних робіт із відновлення межових знаків); б) якості земельної ділянки як об'єкта права власності чи користування (зокрема, оранка, внесення добрив, проведення рекультивациі порушених земель). Витрати на знесення будівель і споруд, які самочинно збудовані чи будуються на самовільно зайнятих земельних ділянках, не повинні враховуватися при визначенні розміру заподіяної шкоди в порядку застосування ч. 1 ст. 197¹ КК — щоправда, не через те, що так вирішується питання у п. 3 урядової Методики, а тому, що вказана шкода власнику земельної ділянки чи землекористувачеві є результатом не самовільного зайняття земельної ділянки, а самовільного будівництва на такій ділянці — самостійного злочину, виділеного в окремий склад у ч. 3 ст. 197¹ КК.

Посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, які знаходяться на самовільно зайнятих земельних ділянках, є власністю власників земельних ділянок та землекористувачів (статті 90, 95 ЗК), а отже, майном, чужим для того, хто самовільно зайняв земельну ділянку. У зв'язку з цим заволодіння вищезгаданим, але не зібраним урожаєм, особою, винною у самовільному зайнятті земельної ділянки, потребує додаткової кваліфікації як викрадення чужого майна, зокрема, за статтями 185, 186 або ст. 187 КК. Злочин, передбачений ч. 1 або ч. 2 ст. 197¹ КК, може утворювати сукупність із: умисним знищенням або пошкодженням чужого майна (ст. 194 КК); злочинами проти довкілля (наприклад, статті 239, 240, 242, 246 КК); злочинами проти життя і здоров'я особи (наприклад, статті 121, 122 КК); злочинами проти громадського порядку та моральності (зокрема, статті 293, 294 КК); злочинами проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (наприклад, статті 342, 345 КК).

Визначаючи ознаки самовільного будівництва як злочину (ч. 3 ст. 197¹ КК), зауважимо, що

¹⁵ Див.: Порушення у сфері земельного законодавства // Юридичний вісник України. — 26 травня — 1 червня 2007 р. — № 21.

ст. 376 ЦК «Самочинне будівництво» поширюється як на власників земельних ділянок і землекористувачів, так і на осіб, які не мають юридично оформлених титулів на земельні ділянки. При цьому для того, щоб здійснювати будівництво, фізична або юридична особа зобов'язана набути право власності на земельну ділянку або право користування нею, зареєструвавши відповідний правостановлювальний документ у порядку, передбаченому Законом від 1 липня 2007 р. №1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень». Так, забудова земельних ділянок, що надаються для містобудівних потреб, здійснюється після виникнення права власності чи права користування земельною ділянкою у порядку, передбаченому законом, та отримання дозволу на виконання будівельних робіт (ч. 1 ст. 22 Закону «Про основи містобудування»). Дозвіл на виконання будівельних робіт надається інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю, зокрема, на підставі документа, що засвідчує право власності чи користування земельною ділянкою. У разі, якщо замовник (забудовник) не є власником чи користувачем земельної ділянки, також подається нотаріально засвідчена згода власника земельної ділянки на забудову цієї ділянки, а якщо ділянка перебуває у користуванні, — нотаріально засвідчені згоди власника та користувача земельної ділянки на її забудову (ст. 29 Закону від 20 квітня 2000 р. № 1699-III «Про планування і забудову територій»).

Відповідно до ч. 1 ст. 376 ЦК самочинним визнається будівництво, яке було здійснене за однієї з таких обставин: 1) на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети; 2) без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; 3) з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

За загальним правилом самовільне будівництво визнається адміністративним проступком (ст. 97 КпАП), а за наявності у вчиненому ознак складу злочину «самоправство» (ст. 356 КК) повинне тягнути кримінальну відповідальність. Із змісту ч. 3 ст. 197¹ КК випливає, що передбачене цією частиною поняття «кримінально каране самовільне будівництво» має специфіку, яка полягає у його поєднанні із самовільним зайняттям земельної ділянки. Інші різновиди самовільного (самочинного) будівництва ознак аналізованого складу злочину не містять.

Факт самовільного зайняття земельної ділянки, яке передувало самовільному будівництву, може бути встановлений: 1) вироком суду, яким особа одночасно визнається винною у вчиненні двох злочинів — самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на ній будівлі чи споруди; 2) вироком суду, яким особу раніше було засуджено за ч. 1 (ч. 2) ст. 197¹ КК,

постановою суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений цією кримінально-правовою нормою, або постановою посадової особи органу земельних ресурсів про накладення адміністративного стягнення за ст. 531 КпАП.

Будівництвом у сенсі відповідальності за ч. 3 (ч. 4) ст. 197¹ КК треба розуміти як нове будівництво, так і реконструкцію, реставрацію або капітальний ремонт вже існуючих об'єктів — будівель чи споруд (ст. 9 Закону від 20 травня 1999 р. № 687-XIV «Про архітектурну діяльність»). Поняттям будівництва регулятивне законодавство охоплює також розширення і технічне переоснащення підприємств (ст. 23 Закону від 20 квітня 2000 р. № 1699-III «Про планування і забудову територій»).

Злочин, передбачений ч. 3 ст. 197¹ КК, визнається закінченим не з моменту зведення готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Суб'єкт злочинів, передбачених різними частинами ст. 197¹ КК, є загальним. Дії службової особи за наявності підстав потребують додаткової кваліфікації за ст. 364 (365) КК.

Суб'єктивна сторона самовільного зайняття земельної ділянки і самовільного будівництва на ній будівель або споруд характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює відсутність у неї права на конкретну земельну ділянку (права здійснювати будівельні роботи), однак прагне її захопити (збудувати на ній будівлю або споруду). Психічне ставлення до значної шкоди, заподіяної власнику земельної ділянки або її законному володільцю (ч. 1 ст. 197¹ КК), може бути у формі непрямого умислу. Умислом особи, винної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197¹ КК, має охоплюватися належність самовільно зайнятої земельної ділянки до земель з особливим правовим режимом, перерахованих у цій кримінально-правовій нормі. У випадку здійснення самовільного будівництва тим, хто не здійснював самовільне зайняття земельної ділянки — місця будівництва будівлі чи споруди, умисел винного повинен включати усвідомлення того, що земельна ділянка є самовільно зайнятою.

Помилка особи щодо справжніх меж того чи іншого землеволодіння має виключати відповідальність за ст. 197¹ КК через відсутність умислу. Висновок про відсутність складу злочину треба робити і у випадку добросовісного користування земельною ділянкою, коли особа, здійснюючи без законних підстав обробку та присвоєння корисних властивостей земельної ділянки, вважає своє землекористування правомірним. Йдеться про таке користування земельною ділянкою, яке дає змогу набути права на неї за давністю (ст. 119 ЗК).

Кваліфікуючими ознаками самовільного зайняття земельної ділянки є вчинення цього злочину:

1) особою, раніше судимою за злочин, передбачений ст. 197¹ КК (особа має незняту або непогашену судимість за злочин, передбачений будь-якою частиною вказаної статті); 2) групою осіб (це поняття розкривається у ч. 1 ст. 28 КК); 3) щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель (ч. 2 ст. 197¹ КК), а кваліфікуючими ознаками самовільного будівництва будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці: 1) ведення такого будівництва на земельній ділянці, зазначеній у ч. 2 ст. 197¹ КК; 2) вчинення його особою, раніше судимою за такий саме злочин або злочин, передбачений ч. 3 ст. 197¹ (ч. 4 ст. 197¹ КК).

До **особливо цінних земель** у ч. 1 ст. 150 ЗК віднесено: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуросемні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення. Належність земель до особливо цінних визначається за даними державного земельного кадастру.

Згідно з ч. 1 ст. 112 ЗК охоронні зони створюються: а) навколо особливо цінних природних об'єктів, об'єктів культурної спадщини, гідрометеорологічних станцій тощо з метою охорони і захисту їх від несприятливих антропогенних впливів; б) уздовж ліній зв'язку, електропередачі, земель транспорту, навколо промислових об'єктів для забезпечення нормальних умов їх експлуатації, запобігання ушкодження, а також зменшення їх негативного впливу на людей та довкілля, суміжні землі та інші природні об'єкти. Так, у ст. 6 Закону від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР «Про залізничний транспорт» зазначається, що охоронні зони — це ділянки землі, прилеглі до земель залізничного транспорту загального користування і необхідні для забезпечення збереження, міцності та стійкості споруд, пристроїв та інших об'єктів залізничного транспорту.

Зони санітарної охорони створюються навколо об'єктів, де є підземні та відкриті джерела водопостачання, водозабірні та водоочисні споруди, водоводи, об'єкти оздоровчого та іншого призначення, для їх санітарно-епідеміологічної захищеності (ч. 1 ст. 113

ЗК). Так, відповідно до ст. 34 Закону від 10 січня 2002 р. № 2918-III «Про питну воду та питне водопостачання» встановлення меж зон санітарної охорони джерел та об'єктів централізованого питного водопостачання здійснюється у процесі розроблення проекту землеустрою. Межі зон санітарної охорони та поясів особливого режиму встановлюються органами місцевого самоврядування за погодженням з місцевими органами виконавчої влади з водного господарства та органами державного санітарно-епідеміологічного нагляду.

Відповідно до ст. 114 ЗК санітарно-захисні зони створюються навколо об'єктів, які є джерелами виділення шкідливих речовин, запахів, підвищених рівнів шуму, вібрації, ультразвукових і електромагнітних хвиль, електронних полів, іонізуючих випромінювань тощо, з метою відокремлення таких об'єктів від територій житлової забудови. Правовий режим земель санітарно-захисних зон визначається законодавством України (ст. 45 Закону від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», ст. 20 Закону від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР «Про електроенергетику», ст. 24 Закону від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII «Про охорону атмосферного повітря» тощо).

Зони особливого режиму використання земель створюються навколо військових об'єктів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для забезпечення функціонування цих об'єктів, збереження озброєння, військової техніки та іншого військового майна, охорони державного кордону України, а також захисту населення, господарських об'єктів і довкілля від впливу аварійних ситуацій, стихійних лих і пожеж, що можуть виникнути на цих об'єктах (ч. 1 ст. 115 ЗК). Правовий статус зон особливого режиму використання земель визначається законами України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII «Про державний кордон України», від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII «Про оборону України», від 21 вересня 1999 р. № 1075-IV «Про правовий режим майна у Збройних силах України» та ін.

Насамкінець зазначимо, що притягнення винного до кримінальної відповідальності за тією чи іншою частиною ст. 197¹ КК не виключає: 1) повернення самовільно зайнятої земельної ділянки власнику землі або землекористувачеві без відшкодування витрат, понесених за час незаконного користування нею (ст. 212 ЗК); 2) знесення побудованого самочинно, якщо власник (користувач) земельної ділянки заперечує проти визнання права власності на нерухоме майно за особою, яка здійснила самочинне будівництво на його земельній ділянці (ч. 4 ст. 376 ЦК).

Summary

Detailed analysis of the qualifying elements essential to such offences as unauthorized occupancy of the land plot and self-willed construction works as well as specificities of application of law requiring responsibility for these misdeeds. works as well as specificities of application of law requiring responsibility for these misdeeds.

Сучасні фактори нормотворення у сфері кримінального права

В.В. Кузнецов,

доцент кафедри кримінального права

Київського національного університету внутрішніх справ, доцент,

кандидат юридичних наук

Сучасна вітчизняна кримінально-правова політика тісно пов'язана з різними обставинами суспільного життя. Тенденції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства є не тільки важливими та необхідними, а й революційними¹. Проте іноді простежується безсистемність і навіть не завжди адекватність реальних змін у цьому законодавстві. Наприклад, у Законі від 12 січня 2005 р. № 2322-IV (яким були внесені зміни до ст. 127 Кримінального кодексу України; далі — КК) було допущено помилку: за спричинення смерті через необережність було встановлено покарання більш суворе (від 12 до 15 років позбавлення волі), ніж за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (від 10 до 15 років позбавлення волі). Тому виникла необхідність у визначенні наукових підходів до вдосконалення кримінального законодавства. У кримінально-правовій літературі існують різні точки зору щодо класифікації приводів (підстав, умов, передумов криміналізації (декриміналізації)) діянь². Так, М.І. Хавронюк визначає такі приводи криміналізації (декриміналізації) діянь: 1) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими Україною; 2) необхідність створення певних правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави; 3) необхідність реалізації певних положень Конституції України та інших законів України; 4) результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння; 5) громадська думка³. Слід також зауважити, що зазначені підстави вказа-

ні з урахуванням тенденцій кримінально-правової політики під час прийняття КК 2001 р. На нашу думку, другий і третій приводи схожі за змістом, тому що реалізація деяких положень Конституції можлива через встановлення відповідних правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Сучасні дослідники кримінально-правової політики України А.А. Митрофанов і П.Л. Фріс вважають, що більш повною і детальною є класифікація підстав кримінально-правової заборони, що була запропонована О.І. Коробєєвим⁴. Російський криміналіст визначає три групи підстав криміналізації (декриміналізації): юридично-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні⁵. Вважаючи цю класифікацію прийнятною, спробуємо її екстраполювати на сучасні зміни до кримінального законодавства, які мають свої особливості та потребують самостійного дослідження.

Проведений аналіз усіх змін до кримінального законодавства дає підстави для визначення таких основних факторів, що стали рушійною силою при вдосконаленні КК.

1. Міжнародно-правовий фактор.

Він базується на міжнародних зобов'язаннях України. Приєднавшись до певних міжнародних конвенцій, через деякий час наша країна ратифікує їх та імплементує у вітчизняне законодавство. Зокрема, можна навести такі приклади: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та

¹ Див.: Навроцький В. Кримінальний кодекс України 2001 року: підсумки та перспективи // Юридичний вісник України. — 2006. — № 17. — С. 6—7.

² Див.: Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. — К., 2005. — С. 294—298

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник // За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К., 2004. — С. 44—45.

⁴ Див.: Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Одеса, 2005. — С. 86; Див.: Фріс П.Л. Знач. праця. — С. 298.

⁵ Див.: Коробєєв А.И. Советская уголовная политика. — Владивосток, 1987. — С. 79—81.

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (конвенцію та протоколи, що її доповнюють ратифіковано із застереженнями і заявами Законом від 4 лютого 2004 р. № 1433-IV «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють»), Конвенція про кіберзлочинність (2001 р.) (конвенцію ратифіковано із застереженнями і заявами Законом від 7 вересня 2005 р. № 2824-IV «Про ратифікацію конвенції про кіберзлочинність»), Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005 р.) (конвенцію ратифіковано Законом від 15 березня 2006 р. № 3533-IV «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» — набирає чинності одночасно з набранням чинності змінами до КК та іншими законодавчими актами стосовно боротьби з ядерним тероризмом) та ін.

Зміни, викликані міжнародно-правовими зобов'язаннями, безумовно необхідні. Але водночас постають питання про визначення деяких термінів про недоцільність деталізації окремих злочинних проявів. Зокрема, слід пригадати визначення терміну «уразливий стан» в ст. 149 КК і його застосування в статтях 258, 303 КК. Судова та слідча практика вже сьогодні вказує на окремі спірні питання при визначенні зазначеного терміна. Хоча в проектах Закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за торгівлю людьми, втягнення у заняття проституцією та сутенерство» на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо торгівлі людьми)» (реєстраційний № 4179), поданого народними депутатами України В.М. Стретовичем та Г.В. Буйком, і проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за торгівлю людьми та за втягнення у заняття проституцією)» (реєстраційний № 4280), поданого Кабінетом Міністрів України, які Верховна Рада України 9 вересня 2004 р. розглядала у першому читанні, термін «уразливий стан» був відсутній.

Особливих нарікань зазнає сам термін «уразливий стан» який, можливо, слід замінити на звичний для вітчизняного законодавства і теорії права термін «безпорадний стан».

Диференціацію відповідальності за терористичні прояви в статтях 258¹—258⁴ КК не можна назвати об'єктивною. Так у статтях 258¹, 258² КК передбачена відповідальність за підбурювання до терористичного акту. Стаття 258³ КК передбачає

відповідальність за склад злочину, передбачений ч. 4 ст. 258 КК (в редакції від 5 квітня 2001 р.). Стаття 258⁴ КК передбачає відповідальність за підбурювання, організацію та пособництво у вчиненні терористичного акту. Така диференціація відповідальності за терористичний акт викликає сумніви, бо, якщо керуватися логікою законодавця, слід створювати й інші норми — «двійники», які будуть деталізувати відповідальність за інші злочини. Зокрема, як приклад можна передбачити самостійну відповідальність в окремих статтях за втягнення у крадіжку, за створення організованої групи, яка вчиняє крадіжки, за надання допомоги при вчиненні крадіжки. На нашу думку, хибність такої позиції очевидна.

2. Конституційно-правовий фактор.

Зміст цієї підстави полягає у тому, що Конституційний Суд України за поданнями уповноважених суб'єктів може визначати відповідність Конституції, зокрема, норм кримінального законодавства. Так, 22 грудня 2006 р. була змінена ч. 1 ст. 69 КК, у зв'язку з рішенням Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. №15-рп/2004, яким визнано таким, що не відповідає Конституції (є неконституційним) положення ч. 1 ст. 69 КК в частині, яка унеможливує призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Цікавим є те, що, як відомо, рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим (ч. 2 ст. 150 Конституції). Хоча парламент нашої держави два роки вважався або не приділяв належної уваги офіційному тлумаченню закону, яке дав Конституційний Суд України. Це призвело до появи діаметрально протилежних позицій щодо застосування ст. 69 КК. Перша позиція ґрунтувалася на тому, що рішення Конституційного Суду України визначило нелегітимність ч. 1 ст. 69 КК (п. 2 рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р.). Тому до внесення відповідних змін у кримінальне законодавство не можна застосовувати ст. 69 КК відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції. Іншу позицію зайняла судова практика, яка, можливо, врахувавши логіку суддів Конституційного Суду України та, зважаючи на п. 1 зазначеного рішення Конституційного Суду України, самостійно «усунула» цей недолік у кримінальному законодавстві. Так, згідно з п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 18 «Про внесення змін до постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», у абзаці першому п. 8 постанови слова «особливо тяжкого, тяжкого злочинів або злочину середньої

тяжкості» були замінені словом «злочину». Судове тлумачення правових норм не може змінювати саме кримінальне законодавство. Подібне рішення парламенту України, як було вже зазначено, було прийнято лише 22 грудня 2006 р. Тому ситуація, що склалася, була штучною і до того ж незаконною. Щоб усунути лише можливість її повторення, на нашу думку, слід передбачити необхідні зміни не тільки у відповідних нормативно-правових актах, а можливо й у Конституції. Проте, якщо пригадати ст. 1 Конституції, в якій зазначено, що Україна є правовою державою, то подібні проблеми взагалі не повинні виникати.

3. Судовий фактор.

Судова практика вказує на окремі недоліки у чинному законодавстві. Тобто, керуючись потребами судової практики, законодавець удосконалює нормативно-правові акти. Для прикладу згадаємо ситуацію, коли в КК (ст. 331) та Кодексі про адміністративні правопорушення України (ст. 204¹) існували дві норми, в яких передбачалась відповідальність за подібні дії. З точки зору прав людини при такій колізії слід застосовувати норму, що передбачає більш м'яку відповідальність, тобто адміністративне законодавство, хоча це і не відповідає ч. 2 ст. 9 КУпАП. У правозастосовній діяльності це правило не завжди виконувалось, про що свідчить статистика МВС. Так, за період із 2001 по 2004 рік, за даними МВС, було зареєстровано 102 злочини, передбачені ст. 331 КК. Тому 19 січня 2006 р. був прийнятий у першому читанні законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення і Кримінального кодексу України (щодо узгодження питань відповідальності)» (реєстраційний № 3624). Внесені у ньому зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) передбачають, що у разі конкуренції норм Особливої частини КУпАП і Особливої частини КК відповідальність настає за ч. 2 ст. 9 КУпАП⁶. До цього часу зазначений проект закону так і не прийнятий остаточно. Тому ця колізія була вирішена наступним чином: ст. 331 КК «Порушення недоторканості державного кордону» була виключена.

4. Економічний фактор.

Економічні зміни в країні змушують законодавця криміналізувати відповідні нові суспільно небезпечні діяння у сфері господарювання. Зокрема, це статті 203¹, 209¹, 212¹, 232¹ КК.

5. Політичний фактор.

Внаслідок порушень виборчого законодавства під час президентських виборів 2004 р., які згідно

з рішенням Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р. мали системний характер, було прийнято рішення про вдосконалення кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за «виборчі злочини»⁷.

У цьому ж контексті доречним буде згадати появу оновлених редакцій статей 157, 158, 159 КК, а також нових статей 158¹, 159¹ КК.

6. Кримінологічний фактор.

На нашу думку, його зміст визначається поширеністю посягань, упереджувальним впливом на майбутнє зростання кількості відповідних злочинів. Як приклад можна навести регламентацію відповідальності за викрадення електроенергії (ст. 188¹ КК), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹ КК), самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹ КК).

7. Соціально-правовий фактор.

Це можуть бути зміни у визначенні суспільної небезпеки злочину. Зокрема, слід згадати, що проституція була декриміналізована (Закон № 3316-IV від 12 січня 2005 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією»), зважаючи на те, що вона не заподіює істотної шкоди відносинам у сфері моральності. Тому законодавець, враховуючи принцип економії кримінально-правових репресій, обмежився лише наявною адміністративною відповідальністю за такі дії.

8. Нормативний фактор.

Він ґрунтується на певних змінах в інших нормативно-правових актах, які спричиняють логічну трансформацію кримінально-правових норм.

Як приклад можна навести ст. 298¹ КК. Пригадаємо окремі факти із історії появи такої норми. Так, із 1 вересня 2001 р. до 28 квітня 2004 р. відповідальність за умисні діяння, пов'язані із знищенням, руйнуванням чи псуванням пам'яток історії і культури, була передбачена ст. 298 КК. Документи Національного архівного фонду, безперечно, охоплювалися обсягом зазначеного предмета злочину. Проте важливим є те, що вже 8 червня 2000 р. був прийнятий Закон № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» (далі — Закон від 8 червня 2000 р. № 1805-III), який фактично змінив Закон від 13 липня 1978 р. № 3600-IX «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Новий нормативно-правовий акт, спрямований на забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини, запровадив і нові поняття. Так у п. 5 ст. 1 Закону від 8 червня 2000 р. № 1805-III було визначено, що

⁶ Див.: Ковальський В. Кримінальний кодекс «похитнувся». Що далі? // Юридичний вісник України. — 2006. — № 4. — С. 6—7.

⁷ Див.: Мельник М.І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. — К., 2005. — 144 с.

пам'ятка — це об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Тому законодавцю слід було вносити відповідні зміни і до кримінального законодавства. Це було реалізовано Законом від 18 березня 2004 р. № 1626-IV «Про охорону археологічної спадщини», яким були внесені зміни до ст. 298 КК. Ці зміни фактично винесли за межі предмета зазначеного злочину документи Національного архівного фонду. Тому документи Національного архівного фонду не можна було віднести до предмета злочину — об'єкта культурної спадщини, передбаченого ст. 298 КК.

Зважаючи на це, безпосередньої відповідальності за умисні протиправні діяння проти вказаних документів не було передбачено аж до 18 січня 2007 р.

S u m m a r y

Analyses legislative practice on the Criminal law improvement The author designs tendencies of the criminal-legal policy realization in the rulemaking sphere.

Висновок суду про доведеність винності Ф. у вчиненні зазначених у вирокі злочинних дій відповідає фактичним обставинам справи, підтверджується зібраними у справі і перевіреними в судовому засіданні доказами, зокрема, висновками судово-медичної експертизи, показаннями Ф., згідно з якими він із С. привів О., яка перебувала у стані алкогольного сп'яніння, на кладовище, де вони по черзі її згвалтували.

Апеляційний суд, належним чином проаналізувавши та оцінивши ці та інші досліджені в судовому засіданні докази, дійшов правильного висновку про доведеність винності Ф. у згвалтуванні О., вчиненому групою осіб, та правильно кваліфікував його дії за ч. 3 ст. 152 КК.

Наведені у касаційній скарзі доводи про те, що суд помилково кваліфікував дії Ф. як вчинені у співучасті, колегія суддів вважає безпідставними, оскільки, як видно з матеріалів справи, зазначені діяли узгоджено з метою вчинення з потерпілою насильницького статевого акту, і кожен з них виконав дії, що складають об'єктивну сторону злочину. Твердження захисника про те, що Ф. не застосовував до потерпілої фізичне насиль-

ство та взагалі не гвалтував її повністю спростовані наведеними у вирокі доказами.

Після прийняття Закону від 22 грудня 2006 р. від № 534-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів» були внесені зміни до кримінального законодавства. У КК була передбачена ст. 298¹ «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду», яка криміналізувала окремі умисні діяння щодо зазначених документів.

Отже, провівши аналіз існуючої законодавчої практики вдосконалення кримінального законодавства 2001 р., можна визначити такі фактори щодо нормотворення у сфері кримінального права: 1) міжнародно-правовий; 2) конституційно-правовий; 3) судовий; 4) економічний; 5) політичний; 6) кримінологічний; 7) соціально-правовий; 8) нормативний.

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення. Початок ухвали на с. 28)

Проте, кваліфікуючи дії Ф. і С. як статеві зносни з використанням безпорадного стану потерпілої особи, суд не врахував, що визнати стан безпорадності можна тільки за такого ступеня сп'яніння цієї особи, за якого вона не може усвідомлювати навколишню обстановку і розуміти значення вчинюваних із нею дій.

Як убачається з матеріалів справи, О., хоча й перебувала у стані алкогольного сп'яніння, але усвідомлювала, що Ф. і С. її гвалтують, чинила їм опір та обіцяла розповісти про все своєму зятеві. Про це зазначили самі засуджені, що узгоджується з висновками судово-медичних експертиз про наявність у них тілесних ушкоджень.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок Апеляційного суду Вінницької області від 22 лютого 2007 р. щодо Ф. та в порядку, передбаченому ст. 395 КПК, стосовно С. змінила: виключила з вироку рішення про вчинення цими особами згвалтування О. з використанням безпорадного стану потерпілої. У решті вирок залишено без змін.

Основні риси судової системи на Поділлі в XVI — першій половині XIX ст.

С.Д. Бережний,
суддя Апеляційного суду
Хмельницької області

З проголошенням незалежності України активізувався процес дослідження історичного минулого українського права. Стало можливим висвітлювати цей процес на засадах об'єктивності, ідеологічної неупередженості, враховуючи безперервність правового розвитку українських земель навіть у періоди відсутності національної державності.

Необхідність у таких дослідженнях очевидна, оскільки вивчення минулого українського народу, зокрема його права як регулятора суспільних відносин, дає можливість зрозуміти складні суспільно-економічні, правові проблеми розпочатої судово-правової реформи в Україні. Аналіз минулого дає змогу прогнозувати наслідки процесу реформування судоустрою та судочинства в державі.

Питання існування іноземного права на Правобережній Україні в XVI—XVIII ст. завжди цікавило дослідників історії та права. Вже у другій половині XIX ст. історія польського і німецького магдебурзького права в Україні вивчалась істориками Німеччини (Р. Респель, А. Гальбан), Польщі (А. Яблонський, В. Мацейевський, М. Божинський, В. Модзалевський), Росії та України (М.Ф. Владимирський-Буданов, Ф.І. Леонтович, О.Ф. Кистяківський, О. Левицький, О.М. Лазаревський, І. Каманін, П.Ф. Щербина).

М.Ф. Владимирський-Буданов у монографії «Немецкое право в Польше и Литве» зазначав, що основним джерелом права в Білорусії та на Правобережній Україні було магдебурзьке право¹. Поділяючи цю думку, М. Кобилецький зазначав, що важливе значення в рецепції римського права на українських землях відіграло магдебурзьке право².

Магдебурзьке право — міське самоврядування і статут, за яким існували усі міські установи м. Магдебурга. Протягом XII—XIII ст. магдебурзьке право поширюється на територію Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини. У кінці XIII — на початку XIV ст. воно почало поширюватися на українські землі, найраніше його отримали українські міста і села, що входили до складу Галицько-Волинської держави.

Першим із відомих на сьогоднішній день привілеїв на надання магдебурзького права українським містам став привілей останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Тройденевича м. Сянок³. Деякі з міст, наприклад Кам'янець, Львів та Київ, мали повне магдебурзьке право, інші — тільки частину цих прав та установ. Управління містом, за магдебурзьким правом, переходило до ради, яку обирали привілейовані верстви міського населення.

М.С. Грушевський, будучи прихильником колонізаційної теорії створення українських міст, вважає, що внаслідок прийняття магдебурзького права правовий устрій українських міст не був пов'язаний з правовим устроєм давньоруських міст, що Україна мала свій шлях розвитку, який відрізнявся від того, яким прямувала Росія. Отже, український шлях був більше пов'язаний в своєму історичному розвитку із Західною Європою, ніж із Росією.

Подільські землі входили до складу Польщі з 1434 р., на відміну від Київських, Волинських, Брацлавських земель, які увійшли до складу Речі Посполитої в 1569 р. за Люблінською унією⁴. За адміністративним устроєм кожне з чотирьох воєводств

¹ Див.: Владимирський-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве // Киевские университетские известия. — 1877. — С. — 92.

² Див.: Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело римського права в Україні // Право України. — 2007. — № 8. — С. 121—125.

³ Див.: Там само. — С. 121.

⁴ Див.: Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. — К., 1885. — 469 с.

поділялося на повіти. Напередодні об'єднання Правобережної України з Росією у 1793 р. Київське воєводство поділялося на Київський, Житомирський та Овруцький повіти; Волинське — на Луцький, Володимирський і Кременецький; Подільське — на Кам'янецький і Летичівський; Брацлавське — на Вінницький та Брацлавський повіти.

Відповідно до адміністративного устрою у воєводствах та повітах були утворені польські суди, що було результатом експансії Польщі на Схід. На Західному Поділлі польські суди існували ще з 30-х р. XV ст., оскільки ці землі увійшли до складу Польщі раніше.

Слід зазначити, що утвердження польської судової системи, в якій основним джерелом був Повний звіт статутів Казимира Великого, супроводжувалося витісненням судового устрою, який існував раніше на Правобережній Україні, та яке базувалося на російсько-литовському праві, а також на звичаєвому праві українського народу.

У королівських грамотах, на підставі яких утворювалися польські суди, зазначалося: «Ми замінюємо російське і всяке інше право, яким вони раніше користувались, німецьким правом, а саме — магдебурзьким»⁵.

Польська судова система на Поділлі, як і на всій Правобережній Україні, мала становий характер і відзначалася паралелізмом судових органів. Тут діяли земські, повітові суди, головні суди, трибунали, підкоморні, міські (старостинські), сеймикові, військові, прикордонні та інші суди⁶. Найбільш розповсюдженими були земські, міські та підкоморні суди.

До земського суду входив суддя, підсудок і писар, вибрані на повітових сеймиках та пожиттєво

затверджених королем. До компетенції цього суду належав розгляд цивільних справ, де однією зі сторін був шляхтич. Крім того, земський суд виконував нотаріальні функції (засвідчував заповіти, поділ майна, договори тощо). Засідання земського суду, так звані рочки, проводилися тричі на рік: у січні, після польського свята трьох королів, так звані трикрульські, троїцькі та михайлівські — після католицького свята Михайла, 29 вересня. Кожні рочки тривали 2—3 тижні⁷.

Першою інстанцією з розгляду кримінальних справ був міський суд (старостинський). До цього суду входив воєвода або старости, призначені королем. Він розглядав кримінальні справи обвинувачених у душогубстві (так в ті часи називали вбивство), зґвалтуванні, грабежі, підпали та в нападі на дім шляхтича. Запис до міських книг визначав, що міський суд мусить розглянути таку справу. Міський суд розглядав і цивільні справи панів про витребування біглих кріпаків.

У польській судовій системі, що діяла на Поділлі значне місце займав і підкоморний суд, до якого входив один суддя — підкоморій, який призначався королем з чотирьох кандидатів, які обиралися шляхтою. Підкоморій розглядав справи про землю та її розмежування. Зважаючи на існування феодальної власності на землю, цей суд відіграв значну роль у житті польської шляхти, а посаду підкоморія в польській службовій ієрархії вважали за досить значну.

У складних справах, як то вирішення земельних спорів між польською шляхтою і містами, функції підкоморного суду виконували призначені королем комісари, тоді цей суд називався комісарським судом, який вирішував земельні спори, що мали особливе значення.

⁵ Акты о городах (14321798) // Архив Югозападной России. — К., 1869. Тут і далі — переклад автора.

⁶ Детальніше див.: Дело по преобразованию судебной части в России / ЦГИАЛ. — Т. 41. — С. 131, 144, 157.

⁷ Див. напр.: Тулуб З. Людолови. — К., 1986. — С. 460—461.

Існували також військові та прикордонні суди, які утворювалися за наказом польського короля у надзвичайних ситуаціях. Ці суди розглядали справи учасників козацьких та кріпацьких виступів проти влади короля. Судді цих судів призначалися королем з військових або цивільних представників найбільш реакційно налаштованої шляхти.

Касаційною інстанцією та найвищим судом польської держави був трибунал, до розгляду в якому підлягали справи, що вже були розглянуті в міському суді свого воєводства, коли сторона, потерпіла від злочину, не була задоволена рішенням суду.

У містах, які отримали повне магдебурзьке право, утворювалися суди лавників, які склались із лавників і войта. Вони розглядали кримінальні та цивільні справи міщан, проводили розподіл майна і виконували заповіді. Войт та лавники обиралися громадою міста і підпорядковувались міській раді, яка мала не тільки адміністративні, а й судові функції (затверджувала цивільні угоди, вирішувала безспірні позови, розглядала малозначні кримінальні справи).

У містах, які мали неповне магдебурзьке право, судова та адміністративна влада була в руках міського магістрата і магістратський суд складався з бургомістра, лентвойта, радців і лавників. А в таких містах Подільського воєводства, як Кам'янець, Летичів, Бар крім магістратського суду існували і суди національних юрисдикцій. Так, з 1491 по 1670 р. в м. Кам'янці існувала російська юрисдикція зі своєю управою і судом для української общини міста. До 1790 р. в цьому місті існувала й вірменська юрисдикція. Таким чином, в одному місті, отримавши повне магдебурзьке право ще при литовських князях Юрії та Олександрі в 1374 р., існувало три суди: а) польський, який розглядав справи за магдебурзьким правом, український, що послуговувався українським (російським) правом, та вірменський — вірменським правом.

Особливе місце м. Кам'янця в історії Поділля пояснюється його географічним розташуванням. Місто-фортеця, засноване на півострові, утвореному крутим поворотом русла р. Смотрич, що протікає у глибокому скелястому каньйоні, фактично було неприступним.

Надане місту магдебурзьке право і вигідне розташування на перехресті торговельних шляхів сприяло розвитку ремесел і торгівлі. Населення міста було об'єднано у три національні спільноти: руську, польську і вірменську, які відповідно утворили три центри — Польський, Руський і Вірменський ринки.

Судова система на Правобережній Україні мала становий, тобто класовий характер. Суди комплектувалися з представників шляхти, їм належала і керівна роль в судах, які, в першу чергу, захищали

інтереси правлячої польської еліти. Селянин Речі Посполитої не мав жодних політичних прав.

З 1518 р. в земських, міських та інших польських судах заборонялося розглядати справи за скаргами кріпаків на їх власників. Кріпаки перебували у повній залежності від свого пана. У вотчинному суді встановлення складу злочину, ступінь вини і вид покарання залежав і від рішення власника маєтку.

Досліджуючи судову практику польських судів у вирішенні цивільних справ на правобережній Україні, С. Сташиц писав, що в судах володарювали тяганина, неправосудність тощо⁸. Так, більше двох століть тривала судова тяганина польських панів з громадою м. Кам'янця за землю. За рішенням королівських комісарів у міста відібрали приблизно 300 десятин землі⁹.

Аналізуючи польську судову систему XVI—XVIII ст., слід зазначити, що незважаючи на велику роль польського і магдебурзького права, одним з основних джерел права на Правобережній Україні було русько-литовське право. Цей висновок підтверджується багатьма фактами.

У 1569 р. при прийнятті рішення про об'єднання Польщі та Литви в одну державу — Річ Посполиту — Люблінський сейм визнав дію другого Литовського статуту 1566 р. (всього їх було три: 1529, 1566, 1588 рр.) на Правобережній Україні.

Джерелами для укладання норм права в Литовському статуті були: звичаєве право українських і білоруських земель, шляхетські привілеї, ухвали і постанови князя, великокнязівської ради і сеймів, привілеї містам та етнічним групам¹⁰.

З 1588 р. як джерело права застосовувався Третій Литовський статут, який за словами історика О.Ф. Кистяківського, не менше трьох разів передруковувався руською (українсько-білоруській) мовою, поки його не заборонила польська влада¹¹.

Досліджуючи судові рішення польських судів, В.І. Баршевський встановив, що ще на початку XVII ст. в кожному суді України застосовувався Литовський статут видання 1588 р. Посилання на норми Третього Литовського статуту неодноразово зустрічаються і в рішеннях польського коронного трибуналу¹².

Не принижуючи ролі магдебурзького права як джерела права на території Правобережної України, слід відмітити, що магдебурзьке право досить повно застосовувалося в містах, які належали державі (королівщині), але їх було небагато. Це право часто

⁸ Див.: Сташиц С. История Польши: в 3 томах. — Т. 1. — М., 1954. — С. 277.

⁹ Див.: Державний архів Хмельницької області. — ф. 196, оп. 3, од. зб. 14581, 14588, 14589, 14663, ф. 1, оп. 1 ед. хр. 416.

¹⁰ Див.: Хрестоматія з історії держави і права України. — К., 2003. — 654 с.

¹¹ Див.: Кистяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. — К., 1879. — С. 841.

¹² Див.: Баршевский В.И. История государства и права зарубежных стран. — Т. 1. — М., 1963. — С. 460.

змінювалося та замінювалось нормами звичаєвого права. Про це свідчить практика копних судів, які вирішували справи на підставі звичаєвого українського права¹³.

Ці факти спростовують концепцію західної історіографії, яка намагається довести, що до впровадження магдебурзького права на території України не існувало самостійного судового устрою.

У Правобережній Україні XVI—XVIII ст. існувало німецьке і польське право та Литовський статут, в основі якого лежить звичаєве українське право, що брало свій початок з давньоруського звичаєвого права.

Питання щодо впровадження на території Правобережної України російського судоустрою постало після прийняття 27 березня 1793 р. Катериною II Маніфесту про приєднання звільнених земель Правобережної України до Російської імперії.

Разом з утворенням губерній в 1796 р. відбулось і відкриття суддів. У межах губернії суди поділялися на три судові інстанції: перша — повітовий суд, магістрат або ратуша, нижча розправа; друга інстанція — верхній земський суд, губернський магістрат і верхня розправа; третя — палати цивільного і кримінального суду для всієї губернії.

До складу повітового суду входив суддя та два засідателі, які обирались дворянами повіту і затверджувались губернатором. Дворянська опіка встановлювалась при повітовому суді й складалася з повітового проводиря дворянства, повітового судді та засідателів.

Верхній земський суд комплектувався з певних департаментів, кожний з яких складався з голови, призначеного імператрицею за клопотанням Сенату, та п'яти засідателів, які обирались дворянством губернії.

До міського магістрату входило два бургомістри і чотири ротмана, обрані торгівцями та міщанами міста. При кожному міському магістраті утворювався міський сирітський суд. До нього входили міський голова, староста, два члени міського магістрату та два засідателі.

Губернські магістрати також комплектувалися з департаментів. До кожного департаменту Сенатом призначався голова, а три засідателі обирались торгівцями та міщанами губернського міста.

До складу нижньої розправи входили суддя, якого призначало губернське правління, та вісім засідателів. Верхня розправа також складалася з департаментів, до кожного з яких входив голова, котрий призначався Сенатом, та п'яти засідателів, які обирались селянами.

У той же час були посади губернських прокурорів, прокурора при верхньому земському суді, губернському магістраті, верхній розправі, посади губернських стряпчих при станових судах другої інстанції, а в кожному повіті — посада повітового стряпчого.

Судоустрій згідно із законом від 7 листопада 1775 р. мав на меті «безперешкодне відправлення правосуддя». Істотним недоліком тогочасного судоустрою і судочинства був їх становий характер, оскільки до різних верств населення застосовувалися різні закони.

Відповідно до Уложення про губернії 1775 р. основною фігурою губернської влади був губернатор, а затвердження обраних осіб залежало від нього¹⁴. Обрані судді підпорядковувалися губернатору як і вся решта посадовців. Вони не були підвітні тому стану, який їх обирав. Судді вважались на державній службі, користувалися чинами і нагородами та підлягали відповідальності нарівні з посадовцями¹⁵.

Обрані засідателі при розгляді справ жодним чином не впливали на рішення. Називаючи їх «музикантами», російський юрист Б.І. Сиромятников писав: «исторический «квартет» юстиции не много выиграл от того, что «музыканты» расселись или были рассажены на этот раз в ином порядке»¹⁶.

За своєю класовою сутністю російська судова система, що змінила польську на теренах Правобережної України, зокрема на Поділлі, належала до одного й того ж типу права — феодального. Разом з тим польська і російська судові системи суттєво різнилися: за видом судів, їх комплектацією, порядком судочинства, судовому захисту і т. ін. Так, наприклад, судоустрій за Уложенням про губернії 1775 р. значно відрізнявся від судоустрою за Литовським статутом, за книгами «Порядок», «Саксон». Російський судовий процес за указом «О форме суда» і Воїнському артикулу відрізнявся від судового процесу, який викладений в джерелах польського судового права і в проекті Збірки українських законів 1743 р.¹⁷

Зрозуміло, що польські та російські судові системи не могли одночасно існувати на Правобережній Україні, що призвело до ліквідації Катериною II польської судової системи. Надалі Павло I у 1796 р. знову відновив на території України польську судову систему та розпорядився реорганізувати Київську, Подільську і Волинську губернії.

Подільська губернія поділялася на повіти: Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький, Могилів-

¹⁴ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. — 1830. — Т. 20. — № 14392.

¹⁵ Див.: Головачев А.А. Десять лет реформ 1861—1871. — СПб., 1872. — 400 с.

¹⁶ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. — 1830. — Т. 22. — № 16025.

¹⁷ Див.: Сыромятников Б.И. Судебная реформа. — М., 1915. — С. 168.

¹³ Див.: Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI—XVIII вв. Праці комісії історії укр. права УАН. — К., 1928. — С. 69—74; Єфименко А. Народний суд в Западній Русі // Русская мысль. — 1893. — № 89.

ський, Ямпільський, Ольгопільський, Летичівський, Літинський, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Балтський. Остаточо затвердження кордонів Поділля відбулося 19 липня 1804 р.

Відповідно до адміністративно-територіального устрою Правобережної України були встановлені головні суди, земські повітові та підкоморні суди. Нижні й верхні розправи, губернські магістрати, цивільні та кримінальні палати були ліквідовані. Судовий процес і судочинство провадилося в судах польською мовою.

Виконання судових вироків було покладено в повітах — на повітові суди, в містах — на міські. У 1812 р. було введено єдиний по всій імперії порядок виконання судових вироків: вони були передані в містах — міській поліції, у повітах — нижнім земським судам.

Існування польської судової системи на землях Правобережної України, яка стала частиною Російської імперії, не могло тривати довго. Приводом для ліквідації польського права стало польське повстання. 19 жовтня 1831 р. Комітет Західних губерній, до якого входили вищі сановники держави під керівництвом графа Кочубея, прийняв рішення замінити польські назви присутніх місць і посадових осіб російськими, об'єднати міські суди із земськими і назвати їх повітовими судами. А головні суди замінити судовими палатами¹⁸.

Основною метою діяльності цього комітету було відродження запровадженого при Катерині II російського судоустрою на теренах Правобережної України. Польські суди знову були ліквідовані указом Миколи I від 30 жовтня 1831 р. Земські суди були реорганізовані в повітові, а головні суди — в палати кримінального і цивільного суду. Не були тільки відновлені створені Катериною II в 1793—1796 рр. верхні земські суди, нижні та верхні розправи і до складання Збірника місцевих законів Західних губерній дозволялась дія Литовського статуту.

25 червня 1840 р. Микола I указом розповсюдив на Поділлі, як і на всій Правобережній Україні, «Свод законов Российской империи» 1832 р. і дія Литовського статуту припинилася.

Після ліквідації дії магдебурзького права в містах Правобережної України, її судова система була приведена у відповідність із судовою системою Великоросії. Відмінність залишалася тільки в тому, що

в Україні судді призначалися, а в Росії обиралися. Царськими актами 1828 і 1829 рр. у судах Київської, Волинської і Подільської губерній була введена російська мова судочинства.

У 1840 р. на Правобережжі та в 1842 р., на Лівобережжі була призупинена дія місцевого права. У 40-х рр. XIX ст. судова система України була приведена у відповідність із загальноросійською. Вона була доповнена волосним судом, який складався з двох інстанцій: сільської та волосної розправ. Цей суд розглядав справи державних селян.

До підсудності суду сільської розправи належали цивільні справи в позовах на суму до 5 руб. та дрібні кримінальні справи. Волосній розправі були підсудні цивільні справи з вартістю позову до 15 руб. і кримінальні справи, покарання за які не перевищувало 3 руб. штрафу, семи діб арешту або покарання різками до тридцяти ударів. справи в цих судах розглядалися на підставі місцевих звичаїв.

Згідно з російською судовою системою в губерніях Правобережної України діяли палати кримінального та цивільного суду, в повітах — повітові суди, а в містах — міські магістрати. Крім цих судів, були військові, церковні, комерційні, межеві, сирітські суди та дворянські опіки.

Слід відмітити, що російський судоустрій також мав становий характер, так як єдиного суду для всіх верств населення не існувало, було відсутнє і єдине законодавство, що робило судову систему громіздкою, розрізною та малоефективною.

Недоліки судоустрою виявлялися, передусім, у втручання в роботу судів адміністративної влади, ігнорування незалежності суддів при розгляді конкретних справ. Так, Державна Рада у 1862 р. писала, що усі адміністративні посадовці — від пристава до губернатора і міністра — втручались у хід судових справ і заважали законному та вірному відправленню правосуддя¹⁹. За словами міністра внутрішніх справ О.С. Ланського, адміністрація «ездил по юстиции»²⁰. Це призводило до підриву авторитету судової влади у державі.

Надалі у зв'язку з проведенням судової реформи 1864 р. розбіжності між правом Правобережної та Лівобережної України та правом Російської імперії нівелювалися. Подальшу історію українського права можна розглядати як спільну з історією права Росії аж до кінця XX ст.

¹⁸ Див.: Центральный Государственный исторический архив Ленинграда. Ф. 1266. оп. 1. ед. хр. 9.

¹⁹ Див.: Там же. Ф. 1266. оп. 1. ед. хр. 9, 59.

²⁰ Див.: Там же. Дело о преобразовании судебной части в России. — Т. 18. — С. 54.

S u m m a r y

Overviews structure and peculiarities of judicial system operating in the XVI — the first half of the XIX centuries in Podillya, in connection with historical processes at these territories.

Міжнародні зв'язки

У кінці листопада 2007 р. в м. Києві відбулася конференція на тему «Проблеми розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами судочинства», організована Верховним Судом України та Радою суддів України у співпраці з проектом «Україна: Верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Метою конференції було обговорення проблем, які виникають через потребу відмежування адміністративної юрисдикції від господарської та цивільної. У конференції взяли участь судді Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, апеляційних судів, представники інших органів державної влади та провідні науковці.

Виступаючи із вітальним словом голова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України Віктор Кривенко наголосив, що розширена представницька конференція допоможе знайти підходи, які полегшать доступ громадян та юридичних осіб до суду з метою захисту порушених прав.

Голова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України Валентин Барбара подякував організаторам форуму і наголосив, що розмежування юрисдикції між різними видами судочинства є одним з найактуальніших питань сьогодення, адже вирішення питання щодо юрисдикції суду впливає на законність прийнятого ним рішення.

Учасників конференції привітали також голова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Андрій Гнатенко, в.о. голови Вищого адміністративного суду України Олександр Панченко та керівник проекту «Україна: Верховенство права» Девід Вон.

Ранкове засідання було присвячене обговоренню теми «Вид судової юрисдикції, до якого належать спори щодо тих рішень суб'єктів владних повноважень, з яких безпосередньо виникають цивільні права та обов'язки та/або які обмежують фізичних (юридичних) осіб у реалізації їх майнових прав». Із доповідями виступили в.о. голови Вищого адміністративного суду України Олександр Панченко та суддя цього суду Михайло Смокович, а також заступник голови Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України Олександр Терлецький.

Суддя Вищого адміністративного суду України Любов Гончар детально зупинилася на питаннях, які стосуються правової природи договорів, що укладаються з метою розпорядження державним (комунальним) майном (в т.ч. коштами, землею), а саме: договорів, які укладаються в процесі приватизації; договорів користування (оренди) чи купівлі-продажу землі, що перебуває у державній (комунальній) власності; договорів закупівлі товарів та послуг для державних (комунальних) потреб; договорів про розподіл продукції; концесійних договорів.

Жваве обговорення під час денного засідання викликало питання визначення юрисдикції при вирішенні спорів за участю Антимонопольного комітету України, яке було висвітлено у доповіді судді Вищого адміністративного суду України Тетяни Шипуліної. Власну точку зору виклав перший заступник Голови Антимонопольного комітету України Олександр Мельниченко.

Учасники заходу мали можливість прокоментувати виступи колег та отримати відповіді на поставлені запитання. Власне бачення з приводу винесених на обговорення тем висловили голова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України Віктор Кривенко, голова Донецького апеляційного господарського суду Віктор Татьков, науковий консультант управління законодавства Вищого господарського суду України Ігор Бондаренко, директор Центру комерційного права Валентина Данішевська, професор кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук Наталія Кузнєцова, голова правління Центру політико-правових реформ (далі — ЦППР), радник з питань адміністративного права проекту «Україна: Верховенство права» Ігор Коліушко, заступник голови правління ЦППР, кандидат юридичних наук Роман Куйбіда, головний науковий співробітник відділу теорії держави та права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор Євген Кубко, завідувач відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор Вадим Авер'янов, голова Харківського апеляційного адміністративного суду Валентина Ємельянова, експерт з адміністративного права Центру політико-правових реформ, кандидат юридичних наук Володимир Перепелюк, кандидат юридичних наук Дмитро Лук'янець, молодший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук Юрій Педько.

Заслухавши доповіді представників Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, науковців, обговоривши проблеми, що виникають на межі спеціалізованих юрисдикцій, учасники конференції констатували потребу комплексного вирішення цих проблем як на рівні судової практики, так і на законодавчому рівні, а також прийняли за основу проект відповідних рекомендацій.

Віктор Кривенко підсумував, що ці рекомендації будуть запропоновані для законодавчого регулювання обговорених під час круглого столу питань. Окрім того, у Верховному Суді України підготують Постанову Пленуму з питань розмежування юрисдикцій, яка сприятиме єдності судової практики.